

De Begijnen

en hun veroordeling op het concilie van Vienne
in 1312

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING 2

1. BEGIJNEN: EERSTE VERKENNING 4

Economisch en sociaal 5

Manier van leven 6

Enkele voorbeelden van begijnhoven 7

De begarden 9

2. GODSDIENSTIG LEVEN VAN DE BEGIJNEN 11

Enkele begijnen als voorbeeld 14

a. Beatrijs van Nazareth 14

b. Mechtild van Maagdenburg 15

c. Marguerite Porète 16

3. BEZWAREN TEGEN DE BEGIJNEN 18

De Vrije Geest 20

4. CONCILIE VAN VIENNE 23

Politieke situatie 25

Clemens V 26

Invloed van de paus op de decreten 28

Geschiedschrijving 29

De begijnendecreten 30

5. DE DECRETEN EN DE WERKELIJKHEID 31

Decreet 16 toegelicht 31

Decreet 28 toegelicht 32

De plaats van de decreten in de concilietekst 34

Opnieuw: de bezwaren tegen de begijnen 35

Na het concilie 36

CONCLUSIE 38

VERANTWOORDING 40

BIJLAGE - Decreten 16 en 28 in Latijn en Engels 41

BIJLAGE – Literatuurlijst 43

INLEIDING

'... Men spreekt in wetenschappelijke kringen van de 'religieuze vrouwenbeweging van de 13e eeuw'. Die beweging ontstond eind 12e begin 13e eeuw en werd gevormd door begijnen, reclusen, gasthuiszusters en tertiarissen, maar ook een aantal mannen: begarden, kluzenaars, eremieten en gasthuisbroeders.

Een vrouwelijke leekgelovige behoorde niet tot een gevestigde kloosterorde; ze was niet gewijd, zoals een priester en maakte evenmin volwaardig deel uit van de wereldlijke samenleving. Ze bevond zich in een maatschappelijk niemandsland, waar ze tegelijk kwetsbaar was door het gebrek aan bescherming en toch volstrekt onafhankelijk kon optreden. Sommigen onder hen kwamen in een kwade roep te staan bij de religieuze of wereldlijke overheid. Toch had de lekenbeweging over het algemeen een positieve reputatie tot ze in 1311 door de kerkelijke overheid werd veroordeeld op het concilie van Vienne'¹.

Dit stukje tekst kwam ik min of meer toevallig tegen terwijl ik op zoek was naar informatie over vrouwen en contemplatie. Eigenlijk was meteen mijn aandacht getrokken. De religieuze vrouwenbeweging van de 13e eeuw? Veroordeeld op het concilie van Vienne? Wat hadden ze dan voor afkeurenswaardigs gedaan?

Ik begon hier en daar wat te lezen over de begijnen. Het blijkt een wijdverbreid verschijnsel te zijn geweest in vooral stedelijk gebied van de Lage Landen, Rijnland en Noord-Frankrijk. En ik ging ook eens kijken of ik informatie kon vinden over dat concilie van Vienne. Ik kwam meteen terecht bij allerlei spannende verhalen. Vienne was het concilie waar paus Clemens V het maar op het nippertje redde om Bonifatius VIII, de paus *voor* hem, niet tot ketter te hoeven laten veroordelen, zoals de koning van Frankrijk Philips IV dat eiste. Het was ook het concilie waar de orde van de tempeliers werd opgeheven, na keiharde onderhandelingen waarin de paus volgens de berichten veel te veel heeft moeten toegeven aan diezelfde koning die het had voorzien op de rijke bezittingen van de orde.

En dan was ruim een jaar eerder nog een begijn wegens ketterij op de brandstapel geëindigd. Dat was Marguerite Porete uit Henegouwen. Ze was veroordeeld onder leiding van grootinquisiteur Willem van Parijs, die al dan niet toevallig ook de persoonlijke biechtvader van de Franse koning was.

In elk geval was mijn interesse gewekt. Het zou toch niet zo zijn dat ook de veroordeling van de begijnen onder invloed stond van allerlei politieke intriges tussen de paus en de Franse koning? Natuurlijk was er toen nog geen scheiding tussen kerk en staat, dus anders dan tegenwoordig ging het er zeker aan toe. Maar dit ging toch wel erg ver. Hoe dan ook: mijn scriptieonderwerp werd steeds duidelijker. Het zou gaan over de religieuze vrouwenbeweging van de dertiende eeuw en het concilie van Vienne waar de begijnen werden veroordeeld.

Misschien is het het beste om al het spannende maar even aan de kant te laten liggen en eerst maar eens te beginnen bij de begijnen. Op hen wil ik me in deze scriptie concentreren. Het moet wel meteen worden gezegd dat de grenzen tussen begijnen en andere groepen van de religieuze vrouwenbeweging in de praktijk niet altijd heel duidelijk waren te trekken. Tertiarissen deden bijvoorbeeld ook geen kloostergelofte, maar ze waren wel lid van een orde, van de Derde Orde van de franciscanen, die werd opgericht in 1289. Ze leidden vaak ongeveer hetzelfde leven als begijnen.

¹ B. Todoroff, *Laat heb ik je liefgehad. Christelijke mystiek van Jezus tot nu*, Leuven 2002 - p.182

De centrale vraag in deze scriptie is:

- Waarom werden de begijnen op het concilie van Vienne in 1312 veroordeeld?

Subvragen:

- Waarom waren er in de dertiende eeuw zoveel begijnen in de Lage Landen, Noord-Frankrijk en het Rijnland?

- Wat waren de sociale en economische omstandigheden?

- Hoe was hun godsdienstig leven?

Bij een scriptie voor onze opleiding hoort ook te worden uitgelegd wat het belang van de scriptie kan zijn voor de pastorale praktijk nu. Het gaat in dit geval dus over de vraag waarom en hoe de wederwaardigheden van de begijnen nu voor ons nog relevant zijn. Op die vraag ga ik in in de Verantwoording.

Maar nu het verhaal. Ik begin met de religieuze en sociaal-economische achtergrond van de begijnen, met hun manier van leven, hun godsdienst. Dan ga ik in op de bezwaren die er binnen en buiten de kerk zoal tegen de begijnen bestonden. Daarna kom ik bij het concilie van Vienne. Ik ga eerst in op de invloed van de politiek en de paus. Ik ga in op de decreten van het concilie die speciaal over de begijnen gaan en over hoe die zijn ontstaan. Daarna kom ik weer terug op de bezwaren die tegen de begijnen bestonden en probeer ik conclusies te trekken over hun veroordeling.

1. BEGIJNEN: EERSTE VERKENNING

Vanaf de tweede helft van de 12e eeuw veranderde in West-Europa het spirituele klimaat. Dat had natuurlijk veel facetten. Een ervan was dat de kijk op de wereld verschoof naar meer gesecculariseerd. God stond minder absoluut dan daarvoor in het middelpunt van het hele leven en ook werd de greep van het heilige op het wereldlijke wat losser. Dit gaf leken meer vrijheid van bewegen buiten de kerkelijke structuren. Een onderdeel van dit proces was de stichting van universiteiten; intellectuele activiteit was nu niet meer alleen geconcentreerd in kloosters. Het individualisme en humanisme ontwikkelden zich. Individualisme o.a. in de zin van een meer persoonlijke benadering van de mens in relatie tot God en anderen. Humanisme o.a. in de zin van een groter vertrouwen in menselijke mogelijkheden.

Een hiermee samenhangende verandering in de mentaliteit was dat mensen terug wilden naar de basis en dus naar de originele bronnen. En in het religieuze leven zag je bijvoorbeeld een terugkeer naar het oude ideaal van een leven zoals in de Handelingen van de Apostelen werd beschreven. In het monastieke leven veroorzaakte het een nieuwe interesse in een ascetische manier van leven. Veel monniken verlieten de kloosters om een kluizenaarsleven te gaan leiden in totale isolatie, in navolging van de Woestijnvaders. En binnen de kloosters werden de regels strenger gehoorzaamd en geïnterpreteerd.

Op institutioneel niveau onderging de kerk wat we de Gregoriaanse Hervorming noemen². Er waren al eerder allerlei initiatieven geweest om de kerk vrij te maken van wereldlijke overheersing. Zo werd al in 910 het Bourgondische klooster Cluny gesticht. Men wilde daar geen wereldlijke bemoeienis en men concentreerde zich op eredienst, gebed en studie. Cluny werd een centrum van religieus en cultureel leven. Met de Gregoriaanse Hervorming uit de elfde eeuw nam Paus Gregorius VII (1073-1085) maatregelen om in de kerk de wereldlijke overheersing terug te dringen. Het ging dan om bijvoorbeeld het vergeven van kerkelijke ambten tegen betaling (simonie) of de benoeming van kerkelijke ambtsdragers door wereldlijke heren (lekeninvestituur)³.

De Gregoriaanse hervorming veranderde niet alleen de verhouding tussen kerk en staat, maar ook die tussen geestelijkheid en leken. Er werd voortaan meer aandacht besteed aan de vorming van de priesters. Wat de verkondiging ten goede kwam, maar waardoor tegelijkertijd de kloof tussen geestelijkheid en leken groter werd. Je zag in de kerk een elite ontstaan. Een elite die niet erg hield van allerlei nieuwe religieuze bewegingen. In die tijd ging de kerk zich ook meer bezighouden met afwijkende meningen en dus met ketterij en de vervolging daarvan⁴. In de dertiende eeuw werd een aantal invloedrijke kloosterorden opgericht. De belangrijkste zijn de franciscaner bedelorde en de dominicanen. Beide orden wijzen een vaste woonplaats af en prediken en schrijven in de volkstaal⁵.

Je ziet in de loop van de twaalfde eeuw veel mannen en vrouwen hun gewone wereldse bestaan inruilen voor een religieus leven. Vaak trad men niet in in bestaande kloosters of abdijen. In plaats daarvan wijdde men zich aan een leven van gebed, van armoede, soberheid en hulp aan

² H. Geybels, *Vulgariter Beghinae. Eight Centuries of Beguine History in the Low Countries*, Turnhout 2004 - p. 22-26

³ N. van den Akker en P. Nissen, *Wegen en dwarswegen. Tweeduizend jaar christendom in hoofdlijnen*, Amsterdam 1999 - p. 94-95

⁴ W. Simons, *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-1565*, Philadelphia 2001 - p. 14-15

⁵ B. Todoroff, *Laat heb ik je liefgehad* - p. 183-184

zieken en armen. Deze beweging wordt de lekenbeweging genoemd. Bij de enorme groei speelde mee dat het voor mensen die dat wilden niet altijd eenvoudig was in een klooster in te treden en dan vooral niet als men zich het intreegeld niet kon veroorloven. En oprichten van een nieuwe kloosterorde was door de kerk verboden. Maar dat was niet alles. De nieuwe manier had zeker ook iets aantrekkelijks, men hoefde zich niet helemaal uit de wereld terug te trekken en kon zich evengoed aan een religieus leven wijden. Tot dan toe waren er voor vrouwen maar twee keuzen in het leven geweest: het huwelijk of het klooster⁶.

Omdat in de beweging vrouwen in de meerderheid waren, wordt ook wel gesproken van de Eerste Religieuze Vrouwenbeweging. Tot de twaalfde eeuw konden vrouwen eigenlijk alleen een religieus leven leiden in het klooster. Maar nu kwamen allerlei nieuwe vormen van religieus leven op. Steeds meer vrouwen werden begijn, 'penitent', kluizenares of tertiarius⁷.

Economisch en sociaal

De meeste begijnen leefden in de steden. In die tijd waren de steden over heel Europa in opkomst. Het kwam erop neer dat in gebieden waar de meeste steden waren, ook de meeste begijnen waren te vinden. Ze leefden vooral in de Lage landen, in het Rijnland en in Noord-Frankrijk, maar in heel Europa zag je groepen die erop leken.

In de situatie in de zuidelijke Lage Landen is te zien hoe het fenomeen begijnen mede onder invloed stond van de specifieke sociale en economische omstandigheden voor vrouwen. In de zuidelijke Lage Landen bestond geen centraal gezag, er waren vorstendommen en heerlijkheden. Er waren in die tijd veel krachtige en zelfbewuste steden, de cultuur was meertalig en vooruitstrevend. Dit onderscheidde de zuidelijke Nederlanden van omringende landen; die waren vaak agrarisch, er werd één taal gesproken en er was minder vooruitgang. Vlaanderen had samen met Noord- en Midden-Italië de hoogste urbanisatiegraad in het Europa van de Middeleeuwen. De belangrijkste industrie was de textielindustrie. De producten uit die industrie maakten ook een belangrijke deel uit van de handel. De stedelijkheid bevorderde dat zaken als individualisme, pragmatisme, zelfbeheersing en leergierigheid als goede eigenschappen werden gezien. De meertaligheid in Vlaanderen hield o.a. in dat de inwoners werden beïnvloed door zowel de Romaanse als Germaanse cultuur. De geletterdheid was er hoog. Sinds de vroege Middeleeuwen was het onderwijs in handen van de kerk geweest. Maar in Vlaanderen werden al in de twaalfde eeuw door koopmannen scholen gesticht waar les werd gegeven in lezen, schrijven en rekenen. Ook vrouwen uit de midden- en hogere klasse kregen er lager onderwijs. De kloof tussen mannen en vrouwen lag bij de hogere educatie. Veel minder meisjes dan jongens genoten hoger onderwijs, ook al bestonden er speciale scholen voor ze en waren er meisjes in welvarende gezinnen die thuis les kregen. Er waren dus weinig vrouwen die Latijn beheersten of kennis hadden van de hogere cultuur. Maar het feit dat er scholen waren met hoger onderwijs voor meisjes, betekende dat de behoefte er wel degelijk was⁸.

De families in de zuidelijke Nederlanden hoorden tot het type van het Noord-Europese of Noordwestelijk-Europese type. Het wordt wel het nucleaire type genoemd: bestaande uit man en vrouw en twee of drie kinderen, de echtgenoten weinig verschillend van leeftijd, gehuwd op ongeveer hun 25e levensjaar op het moment dat ze financieel onafhankelijk waren en een eigen

⁶ P. Trio, 'Begijnen en bedelorden in de Zuidelijke Nederlanden in de dertiende en veertiende eeuw', in P. Nissen, *Geloven in de lage landen*, Leuven 2004 – p. 35-49, daar p. 35-37

⁷ B. Todoroff, *Laat heb ik je liefgehad* - p. 182-183

⁸ W. Simons, *Cities of Ladies* - p. 1-7

huishouding konden opzetten. Bovendien trouwt een opvallend groot deel van de bevolking helemaal niet. Dit verschilde van het patroon in Zuid-Europa. Daar vond je grotere huishoudens met meerdere echtparen, de vrouw is gemiddeld tien jaar jonger dan de man⁹.

In de Lage Landen werd het geaccepteerd dat vrouwen land in bezit hadden. Ze konden net als hun broers van hun ouders erven en hadden geen bruidschat nodig om te trouwen. Dit had belangrijke gevolgen voor de rol van de vrouw. De vrouwen droegen ook vanzelfsprekend bij aan het gezinsinkomen. En namen dus deel aan de economische productie. In de Lage Landen namen veel vrouwen actief deel aan de economie¹⁰.

Volgens Walter Simons is dat ook reden waarom er zoveel vrouwen in de steden waren. Er was in de steden een vrouwenoverschot. Volgens hem was dat niet zozeer zoals vaak wordt gezegd vanwege een grotere mannensterfte door oorlog, ziekte of geweld. Er kwamen eenvoudig meer vrouwen dan mannen naar de stad om werk te zoeken¹¹. En dat werk vonden ze er. Vooral van de elfde tot dertiende eeuw waren de economische omstandigheden zo dat vrouwen goede vooruitzichten hadden. Ze vonden werk in allerlei handel, in enkele ambachten, in de textielindustrie, in ziekenzorg of huishoudelijk werk. Al moet wel worden gezegd dat het werk vaak slecht betaald werd en weinig status had. Vrouwen werden in die tijd overigens niet toegelaten in overheidsdienst.

Vreemdelingen waren soms verbaasd over de relatieve vrijheid van handelen van vrouwen. De vrouwen gedroegen zich blijkbaar ook anders dan men gewend was, want er bestaat een Middelnederlands satirisch stukje over het stedelijk leven uit ca.1325, met vrouwelijke textielarbeiders uit Brussel die rondhangen op straat en mannelijke voorbijgangers uitdagen met obscene insinuaties¹².

Al met al was er voor vrouwen in die tijd in verhouding veel ruimte voor een zelfstandig leven. Er waren mogelijkheden economisch onafhankelijk te zijn, hun geletterdheid was relatief hoog, er was een stads klimaat van individualisme en verandering. Dat hield in dat er toen blijkbaar meer keuzen voor hen bestonden dan alleen het huwelijk of het klooster. Vrouwen die een godsdienstig leven wilden leiden konden dat nu ook op nieuwe manieren. En er waren veel vrouwen die van de mogelijkheden gebruik maakten.

Manier van leven

Het is niet duidelijk waar de naam 'begijn' vandaan komt. En er is door de jaren heen heel wat over gegist. Het zou afgeleid zijn van hun patroonheilige de Heilige Begga. Of van de beige kleur van hun pijen. Of van Albigenzen. Er wordt ook gezegd dat de naam een negatieve connotatie had, het betekent dan 'iemand die brabbelt en onduidelijk spreekt, zoals bij het mompelen van gebeden'; de stam *begg* zou duiden op 'mompelen', 'stamelen' (vgl. het Franse *bègue*= stamelaar). Van sympathisanten kregen ze namen als *mulieres religiosae* of *religiosae feminae* - vrouwen die een religieus leven leiden. Of ook wel *virgines* of *mulieres sanctae* - heilige maagden of heilige vrouwen¹³.

⁹ Ibid. - p. 7-8

¹⁰ Ibid. - p. 8

¹¹ Ibid. - p. 9

¹² Ibid. - p. 11 en H. Pleij, *De sneeuwpoppen van 1511. Stadscultuur in de late Middeleeuwen*, Amsterdam 1998 - p.155-156

¹³ W. Simons, *Cities of Ladies* - p. 121-122 voor een overzicht van de belangrijkste verklaringen

Begijnen leefden begin 13e eeuw vaak in een niet-institutionele setting. Ze leefden dan samen met een groep vrouwen, of ook wel thuis. Sommigen van hen waren getrouwd. Anderen verbleven in de hospitalen of in de gasthuizen waar ze werkten. In de eerste periode, tot ca 1230, groepeerden ze zich op informele wijze, in losse groepen, zonder institutionele regels. Daarna kregen de groepen steeds vaker eigendommen, ze gingen regels stellen en zich aan de buitenwereld presenteren als religieuze instituten. Ongeveer driekwart van de gemeenschappen bestonden als convent, de rest als begijnhof.

De conventen waren kleiner. Ze bestonden uit een groepje begijnen die samen leefden of vlak bij elkaar woonden, onder leiding van een prioeres of magistra. Er waren een aantal regels waar ze zich aan hielden. Vaak had een convent geen eigen kapel, de begijnen gingen naar de parochiekerk en vielen onder de verantwoordelijkheid van de parochiepriester. De begijnhoven waren groter: vaak een aantal woninkjes rond een kapel of kerk. Sommige begijnen leefden alleen, anderen leefden samen met anderen of hadden soms zelfs bedienden. Vaak waren er op een begijnhof ook gebouwen die werden gebruikt als bakkerij, brouwerij of zelf een kleine boerderij. Veel begijnengemeenschappen deden voor de zielzorg vooral een beroep op de bedelorden: op franciscanen en dominicanen¹⁴.

Tussen begijnhoven kon economisch veel verschil bestaan. Natuurlijk was ook voor de oprichting veel geld nodig. Bij de grote hoven waren vaak de vorsten geldschieters, bij kleinere waarschijnlijk de adel en rijke patriciërs. Als tegenprestaties golden vaak missen en gebeden. Bij de geldschieters waren veel meer vrouwen dan mannen. Blijkbaar hadden de begijnen veel sympathie bij andere vrouwen¹⁵.

In het begin recruteerde het begijnhof uit bijna alle lagen van de bevolking. Langzamerhand ontstond er een overwicht aan vrouwen uit de lagere- en middenklassen. Met leven in een begijnhof konden armere vrouwen een onzeker bestaan vermijden. Rijkere begijnen konden zorgen voor uitkeringen, opvang, een armentafel, een hospitaal. In de hoven bestond de mogelijkheid van handenarbeid in de textielsector, ziekenzorgster, geschoolde vrouwen konden onderwijzeres zijn. Hoe meer arme begijnen er kwamen en hoe meer de conjunctuur wisselde in de textielsector, hoe meer armenzorg nodig werd. Er ontstonden zelfs begijnhoven speciaal voor arme begijnen¹⁶.

Enkele voorbeelden van begijnhoven

Hoewel er tegenwoordig geen begijnen meer zijn, bestaan in veel steden in Vlaanderen nog altijd begijnhoven. Veel daarvan zijn al heel oud. In 1998 werden dertien Vlaamse begijnhoven opgenomen in de Wereldlijst van het Cultureel Erfgoed van de UNESCO. Tien daarvan zijn gesticht in de dertiende eeuw. Dat zijn:

- Brugge: de Wijngaard, eerste vermelding: 1242
- Dendermonde: St. Alexiusbegijnhof, 1272
- Diest: St. Catherina, 1245
- Gent: Onze-Lieve-Vrouw ter Hoye, 1262
- Kortrijk: 1240

¹⁴ Ibid. - p. 48-51

¹⁵ P. Trio, Begijnen en bedelorden - p. 37-38

¹⁶ Ibid. - p. 38-39

- Leuven: Groot Begijnhof Ten Hove, 1232
- Lier: St. Margareta, 1258
- Mechelen: Groot Begijnhof St. Alex en Catharina, 1259
- Sint-Truiden: Sint-Agnes, 1258
- Tongeren: St.Catherina, 1243 ¹⁷

Natuurlijk is er in de eeuwen na de dertiende erg veel aan de begijnhoven veranderd. Aan hoe het nu is kun je vaak niet meer zien hoe het in de dertiende eeuw was. En ook in de geschiedenis van de hoven staat niet altijd veel over de eerste tijd, het gaat vooral over later eeuwen. Maar het is interessant toch hier en daar wat informatie te verzamelen over de hoven van toen. Het wordt dan duidelijk dat ze nogal eens waren gesticht door rijke vrouwen en werden gebouwd aan de rand van de stad.

Het Begijnhof van Brugge: de Wijngaard

Al voor 1240 kwam een gemeenschap vrome vrouwen zich vestigen op het domein 'de Wi(j)ngaard', in het zuiden van de stad. Het begijnhof als zodanig werd rond 1242 gesticht door Margaretha II van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, nadat zij aan de bisschop van Doornik toestemming had gevraagd om de grafelijke kapel op de Burg naar de Wijngaard te mogen overbrengen. In 1245 werd de Wijngaard als zelfstandige parochie erkend. In 1299 kwam het onder het rechtstreekse gezag van koning Philips IV van Frankrijk en kreeg zo de titel van 'Prinselijk Begijnhof'. Philips IV had het graafschap Vlaanderen bij Frankrijk ingelijfd. In 1302 werd het bij de Guldensporenslag weer bevrijd. We zullen de koning van Frankrijk in deze scriptie nog verschillende keren tegenkomen.

9

Het Klein Begijnhof van Gent: Onze-Lieve-Vrouw ter Hoye

Werd in 1234, korte tijd na het Sint-Elisabeth-begijnhof of Groot Begijnhof gesticht door Margaretha II van Constantinopel. In tegenstelling tot het Groot Begijnhof van de stad was het hof op de Groene Hoye bestemd voor verarmde edelvrouwen en dochters uit de middenstand. De ommuring van de zuid- en westzijde van het begijnhof was in 1281 voltooid. Van de oude vestingwal uit ca 1300 resteren een hoektoren (Hoyetoren) en een stukje vestingmuur.

Begijnhof van Kortrijk

Een gift van Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen. In 1302 is het begijnhof verwoest tijdens de Guldensporenslag. Tijdens deze slag bevrijdde een Vlaams volksleger Vlaanderen van Philips IV. Daarna is het begijnhof opnieuw opgebouwd.

Het Groot Begijnhof van Leuven: Ten Hove

De oudste geschreven documenten dateren uit 1232. Een Latijns opschrift aan de kerk vermeldt 1234 als stichtingsdatum. Vermoedelijk is de gemeenschap enkele decennia ouder. Het begijnhof was gebouwd buiten de stadsmuren en kwam tussen de eerste en tweede stadswal te liggen. Het is een typisch stadsbegijnhof. De huizen zijn gegroepeerd in straten, het ligt als een dorp in de stad.

Begijnhof van St -Truiden: Sint-Agnes

In 1258 opgericht buiten de stadsmuren van St. Truiden. Gesitueerd rond een centraal gelegen kerk met voorplein opgericht buiten de stadsmuren van Sint-Truiden. Het betekende het begin

¹⁷ H. Geybels, *Vulgariter Beghinae* - p. 161-164

van een bloeiende vrouwengemeenschap aan de rand van de stad. Het begijnhof werd gebouwd op land van de benedictijner abdij van Sint-Trudo. Abt Willem van Rijkel schonk dat land aan de *'mulieres religiosae'* die over de hele stad verspreid woonden. Van het gebied werd ongeveer de helft gebruikt voor bebouwing terwijl de rest in gebruik werd genomen als boomgaard en bleekveld¹⁸.

De begarden

Als mannelijke equivalent van de begijnhoven ontstaan in de tweede helft van de 13e eeuw ook gemeenschappen van vrome broeders: de begarden. Deze beweging zal bij lange na niet zo groot worden en zo'n grote betekenis krijgen als die van de vrouwen. Net als van de naam 'begijnen' is ook van de naam 'begarden' de oorsprong niet bekend. Het ligt misschien voor de hand de parallel te leggen met het tegenwoordige Engelse 'beggar'. Net als het woord begijn had het een negatieve bijklank. In het middelnederlands betekent 'begardie' / 'begaerdie' hypocrisie. Positiever werden ze ook wel *boni christiani* of *boni homines* genoemd¹⁹.

Net als die van de begijnen, begon de begardenbeweging waarschijnlijk in Vlaanderen²⁰. Hier doken tussen 1220 en 1250 de eerste broederconventen op. Het oudste begardenhuis in de Lage landen staat in Diest, het is vlak voor 1257 opgericht. Die in St-Truiden in 1270. Daarna zijn er veel gesticht: bijvoorbeeld in Antwerpen, Maastricht, Mechelen, Leuven²¹.

In de Lage Landen leefden de begarden samen in huizen; maar er hebben geen ommuurde plekken voor begarden bestaan. De mannen leefden verder niet heel anders dan de begijnen, ze probeerden devoot en ascetisch te leven en onderhielden zichzelf met handwerk als spinnen en weven of met kopiëren van manuscripten. Ze gingen meestal donker gekleed²².

In het Rijnland werd in 1258 de eerste begardesignaleerd. In Basel was tien jaar later een convent van boetebroeders te traceren. In het Mainzer diocees werd in 1290 van begarden melding gemaakt. In Straatsburg pas in de 14 eeuw.

In Keulen kwam het tot twee gemeenschappen. In 1299 werd het *Olivenkonvent* gesticht en in 1306 *Haus zu der Lunge*. Officieel zijn in Keulen dertig namen van begarden bekend, maar het is niet zeker of het bij dat aantal ook werkelijk is gebleven. De meeste van die namen komen uit de tijd van 1280-1320. In elk geval in het Rijnland waren de leden van de begardenbeweging afkomstig uit de lagere kringen in de maatschappij. Dit is anders dan bij de begijnen, die voor in elk geval een deel uit de hogere kringen kwamen. In geen van de Rijnlandse steden kwam een begard uit het patriciaat of uit de middenklassen, dat is af te leiden uit de namenlijsten. Maar ook was in de conventen relatief grote armoede te vinden, en het is zeer de vraag of dat armoede uit keuze was. Het is waarschijnlijk dat de begarden net als de begijnen voor hun levensonderhoud arbeid hebben moeten verrichten. Begarden deden veel werk op maatschappelijk terrein. Ze werkten veel in de ziekenverpleging, en ook veel als doodgraver. Zeker later in tijden van grote plagen zal daar veel te doen zijn geweest²³.

¹⁸ Ibid. - p. 133-156 voor een overzicht van de belangrijkste gegevens

¹⁹ Ibid. - p. 54-56

²⁰ E. Neumann, *Rheinisches Beginen- und Begardenwesen. Ein Mainzer Beitrag zur religiösen Bewegung am Rhein*, Meisenheim am Glan 1960 - p. 132

²¹ H. Geybels, *Vulgariter Beghinae* - p. 54-56

²² Ibid. - p. 54-56

²³ E. Neumann, *Rheinisches Beginen- und Begardenwesen* - p. 132-136

Hans Geybels schrijft over begarden in de Lage Landen, Eva Gertrud Neumann over begarden in het Rijnland. Beiden noemen verschillen tussen begarden en begijnen. Neumann zegt over begarden in Duitsland dat de levenswijze van begarden in principe niet veel verschilde van die van begijnen. Maar dat er toch wel een duidelijk verschil was: omdat een gezonde economische basis in begardengemeenschappen nogal eens ontbrak, bestond er bij begarden neiging tot zwerven en bedelen. Hierdoor waren de begarden voor de kerk vaker verdacht dan de begijnen. En werden ze ook sneller door de kerkelijke overheid aangepakt²⁴. Geybels noemt voor Vlaanderen als groot verschil tussen begarden en begijnen dat begarden de supervisie van geestelijken weigerden, wat nogal eens leidde tot ketterij²⁵.

Wat ze eigenlijk allebei zeggen is dat begarden in elk geval voor de kerk eerder verdacht waren dan begijnen. Neumann wijt het aan de grotere armoede bij de begarden en de daarmee samenhangende neiging tot zwerven en bedelen: Geybels wijt het aan hun weigeren van supervisie van geestelijken. Je zou je kunnen afvragen of de situatie in het Rijnland misschien net iets anders is dan in de Lage Landen. Ik heb niet verder gezocht naar gegevens daarover. Maar het is wellicht de moeite waard het verschil tussen begijnen en begarden en het eventuele verschil tussen de Lage Landen en het Rijnland even in gedachten te houden tot we verderop in de scriptie bij het concilie van Vienne zijn aangekomen.

²⁴ Ibid. - p. 136

²⁵ H. Geybels, *Vulgariter Beghinae* - p. 54-56

2. GODSDIENSTIG LEVEN VAN DE BEGIJNEN

Natuurlijk was een belangrijke bezigheid voor begijnen het beoefenen van hun godsdienst. Het ging om het bijwonen van missen en om het getijdengebed, ze baden en zongen bij begrafenissen, hielden memoriediensten en zeiden memoriegebeden voor weldoeners en voor overleden medebewoonsters. Ze hielden processies, deden aan relikverering en aan aflatenverwerving. De eucharistie en de passies van Christus waren voor de vrouwen van groot belang. Ook werd in de begijnhoven veel aan heiligenverering gedaan. Heiligen tot wie door de begijnen veel werd gebeden waren Maria Magdalena, Elizabeth van Thüringen, Catharina van Alexandrië, heiligen die eigenlijk al hadden geleefd volgens de idealen van de begijnen²⁶.

Een aantal begijnen hield zich actief bezig met theologie. In die tijd was de officiële (mannen)theologie de scholastiek. Daarnaast bestond een monastieke richting. In beide richtingen was de voertaal zoals in alle wetenschappen het Latijn. En het was in die tijd voor vrouwen niet gewoon dat ze Latijn leerden - een vrouw als Hildegard van Bingen was een uitzondering. Dus toen in de dertiende eeuw een theologie in de volkstaal begon op te komen, bracht dat allerlei nieuwe kansen mee. En in deze theologie speelden vrouwen dan ook een belangrijke rol. Het ging bij theologie in de volkstaal niet simpel om vertalen. Integendeel, er ontstonden allerlei nieuwe theologische en linguïstische mogelijkheden. Genres waren bijvoorbeeld: meditaties, brieven, preken, verhandelingen, 'kleine boekjes', heiligenlevens, poëzie²⁷.

Theologie in de volkstaal had trouwens nog een paar voordelen. In de volkstaal bestonden niet al allerlei vastliggende taalstructuren, zoals die in de Latijnse theologie wel bestonden en die het denken uiteraard beïnvloedden. Maar iets anders was dat geschriften in het Diets veel moeilijker waren te volgen door Frans- en Latijnsprekende inquisiteurs. Dus voor sommigen was dat wellicht een extra reden om in het Diets te schrijven; ze voelden zich misschien ook vrijer in wat ze schreven en om de dingen te onderzoeken omdat er minder over hun schouder werd meegekeken. Een begijn als Hadewijch moet zeker Frans hebben gekend en schrijven in die taal lag voor iemand van haar goede komaf best voor de hand, maar ze schreef in het Diets²⁸.

De grootste bijdrage aan de theologie door de religieuze vrouwenbeweging is geleverd op het gebied van de mystiek. Was in de twaalfde eeuw nog alleen sprake van monastieke mystiek, de dertiende eeuw werd de eeuw van de lekenmystiek. Een groot aantal vrouwen hield zich ermee bezig, ook begijnen. Bekende mystieke begijnen waren Hadewijch, Mechtild van Maagdenburg en Marguerite Porete. De mystica's spraken tot een veel groter publiek dan de monastieke mystici hadden gedaan. Door te schrijven in de volkstaal kwam hun boodschap ter ore aan veel meer mensen, en natuurlijk ook aan leken. In die zin kun je zeggen dat de theologie in de volkstaal zeker ook emanciperend kon werken voor de mensen die geen Latijn kenden en dus ook voor vrouwen. Al was er bij de mystica's op het inhoudelijke vlak niet vanzelfsprekend sprake van een 'democratiserende' houding. Porete bijvoorbeeld pleitte in haar geschriften juist voor een speciale positie voor een spirituele elite²⁹.

²⁶ P. Trio, 'Begijnen en bedelorden' - p. 40

²⁷ B. McGinn, 'Introduction: Meister Eckhart and the Beguines in the Context of Vernacular Theology', in B. McGinn (ed.), *Meister Eckhart and the beguine mystics: Hadewijch of Brabant, Mechthild of Magdeburg, and Marguerite Porete*, New York 1994 - p. 1-14, daar p. 7

²⁸ F. van Oostrom, *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. Vanaf het begin tot 1300*, Amsterdam 2006 - p. 459-460

²⁹ B. McGinn, 'Introduction: Meister Eckhart and the Beguines' - p. 11

Een bekende term die voor die tijd vaak wordt gebruikt is de ervaringsmystiek. En de laatmiddeleeuwse spiritualiteit kon ook uitermate lichamelijk zijn. Dat gold dan vooral bij vrouwelijke mystici. In die tijd werd het lichaam van vrouwen algemeen gezien als minderwaardig, zelfs als een bron van verderf. Maar onder invloed van de ervaringsmystiek ontstond voor de vrouwen ineens de gelegenheid hun lichaam zelf heel anders te zien. Het kon nu ineens de mogelijkheid bieden tot directe godservaring te komen. Een middel om zich met de Schepper te verenigen, om te komen tot de toppen van de geestelijke verrukking³⁰.

Je komt dan ook terecht bij de extatische mystiek. In onze tijd weten we niet altijd goed wat we daarvan moeten denken, vooral omdat er soms voor ons vrij onbegrijpelijke psychosomatische verschijnselen mee samenhangen. Je had veel verschillende verschijnselen: levitatie (het lichaam wordt opgetild), telepathie, telekinese (de hostie die naar de communicant toevliegt), inedia (onvermogen om vast voedsel tot zich te nemen), stigmatisatie, ongevoeligheid voor vuur en andere verwondingen, onbedorvenheid na het sterven.

Je zou in het volgende citaat een vorm van inedia kunnen vermoeden:

*'Bij een gelegenheid onthield zij zich gedurende vijftig dagen van alle soorten voedsel, al die tijd doorbrengend in een kalme en gelukkige stilte... Het enige dat ze vele dagen zei, was, "geef me het lichaam van onze Heer Jezus Christus" en zo gauw aan haar verzoek was voldaan, keerde zij tot haar stille communicatie met haar Heiland terug.'*³¹

Het gaat hier om een citaat uit een *Vita* of biografie van een begijn. Jakob van Vitry schreef het nog altijd erg bekende *Proloog op het leven van Marie van Oignies* over Marie van Oignies, een begijn uit Nijvel (1177-1213). Er werd in de Middeleeuwen vaak een *Vita* geschreven over heiligen, maar ook over religieuzen en mystica's. Vaak is duidelijk te zien dat het bij een *Vita* niet in eerste instantie ging om de precieze feitelijkheden, maar veel meer om stichtelijkheid en navolging.

Radicale verschijnselen als inedia en ook stigmatisatie spreken misschien wel tot de verbeelding, maar kwamen uiteindelijk niet zo heel veel voor. Wat wel veel meer voorkwam waren geestverrukkingen of extasen. Van Vitry:

*'Anderen werden door zo'n grote geestelijke dronkenschap gegrepen, dat ze bijna de hele dag in een soort van geestelijke stilte uitrustten, althans zolang de Koning bij hen aanlag. En ze hadden geen stem meer, en ze hadden geen zintuigen meer om de dingen van buiten op te vangen. De vrede van God had hun zintuiglijke vermogens immers dermate overwonnen en begraven, dat ze door geen enkel geroep gewekt konden worden. En ze konden haast geen enkele lichamelijke verwonding voelen, zelfs indien ze heftig geprikt werden.'*³²

Bij de geestverrukking verdwijnen normale fysieke eigenschappen en belemmeringen zoals zwaarte en zintuiglijk gevoel. Wel wordt melding gemaakt van heerlijke smaak op de lippen of van hemelse muziek. In feite wordt het lichamelijke opgeheven en manifesteert het zich tegelijkertijd op een andere manier³³.

³⁰ P. Bot, *'O, allerliefst lichaam...'* *Lijfelijke mystiek van vrouwen in de late Middeleeuwen*, Kampen 1997 - p. 18-19

³¹ Ibid. - p. 37

³² B. Todoroff, *Laat heb ik je liefgehad* - p. 199

³³ P. Bot, *O, allerliefst lichaam* - p. 68

De somatische mystiek deed zich in Europa voor in de Nederlanden (vooral het zuiden), Rijnland, Zuid-Duitsland, Zwitserland, Noord- en Midden-Italië. Het kwam bijvoorbeeld niet voor in Spanje, Scandinavië, de Britse eilanden en grote delen van Frankrijk. Het is opvallend dat het steeds ging om een sterk verstedelijkt gebied en dat de begijnen in ongeveer hetzelfde gebied leefden. Het lijkt alsof de somatische mystiek gezocht moet worden binnen het milieu van naar zelfstandigheid strevende vrouwen in de steden. Al moet worden gezegd dat in deze gebieden ook in kloosters somatische mystiek voor kwam. Dit zou trouwens ook een aanwijzing kunnen zijn dat er meer contact was tussen religieuze vrouwen in de wereld en nonnen in de kloosters dan je op het eerste gezicht misschien zou denken. En het zou ook kunnen betekenen dat er ook informatie werd doorgegeven door dominicaanse zielzorgers die met beide groepen te maken hadden³⁴.

Een van de belangrijke gezichtspunten van de mystieke vrouwen van de dertiende eeuw is dat de afstand tussen de menselijke kleinheid en de goddelijke grootheid niet onoverbrugbaar is. Men kan tot in het hart van God doordringen. De mens kan God ontmoeten, tot zelfs in zijn diepste kern, deelnemen aan de omhelzing tussen de Vader en de Zoon. De deelname aan de goddelijke liefde is de hoogste beloning van de liefde, het is de Minne in haar goddelijke vorm. Deze 'aankomst in de kern van God' (Hadewijch) wordt ook soms uitgedrukt in termen van *unitas spiritus*, eenheid van geest. Men is op geestelijk niveau gelijk geworden aan God. Het leidt zelfs tot 'worden wat God is'.³⁵ Hadewijch schrijft in haar zevende visioen:

Daarna kwam hij zelf naar mij toe en nam me helemaal in zijn armen en hij trok me tegen zich aan: al mijn ledematen gevoelden de zijne in een volledige genieting zoals mijn menselijk hart verlangde. Zo werd ik uitwendig volledig verzadigd. En ook had ik toen een korte tijd de kracht om dat te verdragen. Maar spoedig daarop verloor ik die schone man buiten mij en zag hem niet meer en ik zag hem verdwijnen en geheel vergaan en helemaal versmelten met mij, zodat ik hem buiten me niet kon waarnemen en hij niet te onderscheiden was van mij. Het leek me op dat ogenblik of we één waren 'sonder differentie'.³⁶

Begijnen als Hadewijch, Mechtild van Maagdenburg en Marguerite Porete behandelen in hun werken ook de tegenstelling tussen rede en minne. De rede wordt dankzij de minne overwonnen en zo kom je op een hoger niveau, een intuïtief verstaan. In de universitaire theologie daarentegen ging het alleen om de rede³⁷. Ook in die tijd zelf werd daartussen een spanning gevoeld. Een voorbeeld is het volgende: In *Compilatio singularis exemplorum* staat een dialoog tussen een Parijse theologische meester en een begijn. De meester beschuldigt de begijn van een oneerbiedige en aanmatigende houding. Het laatste stuk van haar antwoord gaat als volgt:

*Jullie werken, wij rusten
Jullie worden mager, wij dijen uit
Jullie rinkelen, wij zingen
Jullie zingen, wij dansen
Jullie dansen, wij springen*

³⁴ Ibid. - p. 15-16

³⁵ B. Todoroff, *Laat heb ik je liefgehad* - p. 206-208

³⁶ P. Bot, *O, allerliefst lichaam* - p. 66

³⁷ B. Todoroff, *Laat heb ik je liefgehad* - p. 186

*Jullie bloesemen, wij dragen fruit
Jullie proeven, wij genieten*³⁸

Enkele begijnen als voorbeeld

Er is in verhouding nog altijd veel bekend over een aantal Middeleeuwse vrouwen die begijn waren en/of zich bezighielden met mystiek. Dit komt door hun eigen geschriften, maar ook vanwege de *Vita* die vaak over ze is geschreven door anderen. We hebben het al gehad over Marie van Oignies uit Nijvel over wie een *Vita* werd geschreven door Jakob van Vitry. Hier ter illustratie van het hoe begijnen leefden wat gegevens over een paar bekende onder hen. Binnen dit kader blijft het bij een korte schets. Ik heb een paar vrouwen bij elkaar gezet uit verschillende perioden en verschillende streken. Het is in elk geval interessant om een paar voorbeelden te zien van hoe begijnen konden zijn.

a. Beatrijs van Nazareth 1200-1267

Beatrijs van Nazareth was eigenlijk niet een mystieke begijn. Ze heeft alleen als kind korte tijd bij begijnen geleefd. Maar haar verhaal laat zien op wat voor manier een jong meisje door hen kon worden opgevangen.

Ze werd geboren in het jaar 1200 in Tienen als jongste van zes kinderen. Haar ouders waren welgesteld en diepgelovig. Ze was een hoogbegaafd kind dat volgens haar *Vita* de psalmen al uit haar hoofd kende toen ze vijf was en van haar moeder al heel jong leerde lezen en schrijven. Maar haar moeder stierf al op haar vijfde. Haar vader bracht haar in 1206 naar de begijnen van het nabijgelegen Zoutleeuw voor verdere opvoeding. Daar had ze het waarschijnlijk erg naar haar zin³⁹. In haar *Vita* staat te lezen:

*'En zowel de meesteres, een werkelijk diep religieuze en vrome vrouw, als ook de andere begijnen, die onder haar leiding de Heer dienden, drukte de goede vader op het hart om haar te stichten door hun voorbeeld en haar de schone deugdzaamheid bij te brengen. De maagd des Heren stemde uit vrije wil toe in de door haar vader gewenste levensgemeenschap.'*⁴⁰

Ze ging ook naar school, waar ze werd onderwezen in de 'artes liberales' van die tijd, ze leerde ook Latijn. Uit haar *Vita*:

*'Het helemaal aan Christus toegewijde meisje was nu verplicht om de ganse dag te midden van een grote groep leerlingen door te brengen. Maar aan alles wat die deden of zeiden schonk ze nauwelijks aandacht. Zoveel ze maar kon bleef ze fysiek en geestelijk van hen weg, en met afgewend gezicht concentreerde ze zich helemaal op de stof die ze zich van de leraar moest inprenten.'*⁴¹

Vanaf haar tiende kreeg ze onderwijs en religieuze vorming in de benedictinessenabdij in Erkel,

³⁸ W. Simons, *Cities of Ladies* - p. 131. Eigen vertaling

³⁹ www.mystiek-mediapstoraat.nl > Beatrijs van Nazareth, d.d. 3-6-2009

⁴⁰ H. Vekeman, *Hoezeer heeft God mij bemind. Beatrijs van Nazareth (1200-1268)*, Vert. van de Latijnse *Vita* met inl. en commentaar, Kampen 1993 - p. 40

⁴¹ *Ibid.* - p. 40

die later overging naar de cisterciënzerorde. Toen ze vijftien was werd ze al novice en op haar zestiende deed ze haar professie. Omdat ze zo begaafd was kreeg ze de gelegenheid manuscripten te leren schrijven en verluchten. Hier kon ze haar artistieke vaardigheden ontwikkelen en werd ze geestelijk gevormd. Ook ontmoette ze Ida van Nijvel die ze als geestelijke moeder beschouwde. In 1237 werd ze tot priorin verkozen van de abdij Onze Lieve Vrouw van Nazareth te Lier. Dit zou ze blijven tot haar dood in 1268.

Over haar leven is vrij veel bekend omdat een aantal jaren na haar dood de *Vita Beatricis* werd geschreven. Dat was in opdracht van de toenmalige abdis van de abdij OLV van Nazareth. Er waren toen nog zusters die haar hadden gekend en in de abdij leefden ook twee van haar zussen. In bovenstaande citaten is mooi te zien hoe het in een Vita niet in de eerste plaats om weergeven van feitelijkheden ging, maar meer om stichten en navolgen. Natuurlijk heeft dat invloed op hoe iemand de geschiedenis ingaat.

Toen haar Vita werd geschreven bestonden ook nog verschillende geschriften van Beatrijs zelf. Uiteindelijk is alleen haar werk *Seven manieren van minne* bewaard gebleven. Het is een van de oudst bewaard gebleven teksten in het Diets. Net als Hadewijch gaat ze ervan uit dat de mens is geschapen naar het beeld van God en dus niet tot in de kern zondig is⁴².

b. Mechtild van Maagdenburg 1212-1294

Mechtild werd in 1212 in Maagdenburg geboren uit rijke adellijke ouders. Op haar twaalfde had ze een eerste mystieke ervaring. Enige tijd daarna kwam ze in aanraking met de armoedebeweging van Franciscus die haar sterk inspireerde. Acht jaar later deed ze afstand van haar bezittingen om een leven in armoede te gaan leiden als begijn in Maagdenburg. Ze beleefde haar liefde voor God heel sterk en wilde daar niet over zwijgen. En ook schrok ze er niet voor terug om de ontarding van haar tijd luid en duidelijk te veroordelen. Dit maakte haar niet alom geliefd, maar er waren ook mensen die haar bewonderden.

Dertig jaar vervulde Mechtild haar zending. Ze ontving van veel mensen vertrouwen en werd door velen vereerd. Bij God vond ze troost en kracht. Maar intussen worstelde ze ook met haar seksuele gevoel, ze vond het niet altijd eenvoudig extase en seksueel genot te scheiden. Ook werd ze soms door twijfel overmand. Haar biechtvader adviseerde haar met vertrouwen en moed voort te gaan. En ook om haar geestelijke ervaringen op te tekenen⁴³.

Ze schreef van 1250 tot 1264 aan de eerste zes delen van het boek '*Das fließende Licht der Gottesheit*' (Het vloeiende licht van de Godheid). In dit boek staan conversaties met God; de taal is krachtig en poëtisch. Ze richt zich in dit boek zowel tot de geestelijkheid als tot gelovigen. Ze hoopte dat haar boek anderen zou inspireren tot een sterk en hartstochtelijk geloof. In het jaar 1290 werd een Latijnse vertaling gemaakt.

Het is voor haar lezers soms moeilijk te zeggen in hoeverre ze weergeeft wat ze werkelijk in haar visioenen heeft gezien. Soms lijkt wat ze schrijft meer voort te vloeien uit haar poëtische verbeelding. Dit is vooral zo in haar beschrijving van het hiernamaals. Over de hel schrijft ze: 'Ik zag een afschuwelijke en ellendige plek, het heet "eeuwige haat"'. Ze verdeelt de hel in drie delen: de laagste en meest vreselijke zit vol met veroordeelde christenen, de middelste met joden en de hoogste met heidenen. Hel, vagevuur en hemel liggen vlak boven elkaar. Het laagste deel

⁴² www.mystiek-mediapastoraat.nl > Beatrijs van Nazareth, d.d. 3-6-2009

⁴³ www.mystiek-mediapastoraat.nl > Mechtild van Maagdenburg, d.d. 3-6-2009

van het vagevuur zit vol met duivels, die de zielen kwellen op de meeste verschrikkelijke manier. Het hoogste deel van het vagevuur lijkt op het laagste deel van de hemel⁴⁴.

Ze vond het schrijven wel een beproeving:

*'welk een uitdrukkingsvermogen het vraagt om aan de vaak machteloos worstelende woorden het maskerachtige te onthouden en vooral hoe moeilijk het is om weerstand te bieden aan het besef van eigen onwaardigheid en om toch vanuit Gods hart en mond haar boek te schrijven.'*⁴⁵

In 1262 trad Mechtild in in het klooster van Helfta. Dat was een cisterciënzerklooster, gesticht in 1229. Onder abdis Gertrud von Hackeborn was het in de 13e eeuw een belangrijk centrum van vrouwenmystiek. Drie beroemde mystica's die er leefden waren Gertrud von Helfta, Mechtild von Hackeborn (zus van de abdis) en Mechtild van Maagdenburg. Zij vond in Helfta de laatste dertig jaren van haar leven de rust voor een ongestoorde Godsbeschouwing. Ze wilde eigenlijk niet meer schrijven, maar schreef op verzoek van haar medezusters nog enige van haar zielservaringen op. Dit wordt als zevende deel aan haar geschrift toegevoegd.

Als tachtigjarige voelde ze dat haar leven zich overbodig voortsleept.

*'Mijn pijn is dieper dan de afgrond,
mijn harteleed is wijder dan de wereld,
mijn angst is groter dan de bergen,
mijn heimwee reikt hoger dan de sterren.
Want in al deze dingen kan ik U nergens vinden'*⁴⁶

In het jaar 1294 stierf Mechtild. Zij was 82 jaar oud. Door sommige auteurs wordt ze heilig genoemd, maar ze is nooit gecanoniseerd en er is nooit een verering rond haar ontstaan⁴⁷.

c. Marguerite Porete ca 1250-1310

Porete werd omstreeks 1250 geboren in Henegouwen. Waarschijnlijk was ze van goeude afkomst. Ze had zoals blijkt uit haar werk een opvallend goede geestelijke en intellectuele opvoeding genoten, in zowel de profane als geestelijke cultuur. Ze kende de bijbel en het theologische discours en was bijvoorbeeld vertrouwd met de troubadourslyriek van die tijd. Ze leefde als begijn. Maar eigenlijk is er erg weinig over haar bekend. We weten niet of ze op een begijnhof woonde of een rondtrekkend bestaan leidde.

Ze is bekend vanwege haar geschrift *La mirouer des simples ames* (De spiegel der eenvoudige zielen). Dat werk beschrijft de éénwording van de ziel met God. Volgens Porete leeft de ziel die één is geworden met God volledig van zuivere liefde en geloof. Er zijn geen goede werken meer nodig, geen deugden en geen gebeden. Porete zag dat als alleen maar uiterlijke vormen, die zorgden dat de mens zich teveel bezighield met het eigen heil. Zij vond dat de mystieke mens

⁴⁴ www.catholic.org/encyclopedia > Mechtild of Magdeburg, d.d. 3-6-2009

⁴⁵ www.mystiek-mediapastoraat.nl > Mechtild van Maagdenburg, d.d. 3-6-2009

⁴⁶ A. Broers, *Dwarsliggers in naam van God. Mystici van Hadewych tot Hillesum*, Baarn 2002 - p. 60-61

⁴⁷ www.mystiek-mediapastoraat.nl > Mechtild van Maagdenburg, d.d. 3-6-2009

zich daarvan moest losmaken en zich helemaal overgeven aan God.

Voor Porete was er ook verschil tussen de 'kleine kerk' die wordt geleid door de rede, en de 'grote kerk' die wordt geleid door de liefde. Alle gelovigen maken deel uit van de 'kleine kerk', maar alleen enkele mystieke geesten behoren tot de 'grote kerk' die niettemin de hele kerk tot een heilige gemeenschap maakt.

Voor de kerk betekenden de opvattingen van Marguerite een gevaar. De Kerk vond natuurlijk dat er nog wel degelijk goede werken, deugden en gebeden nodig waren. Dat raakt tenslotte ook aan het bestaan van de kerk zelf. En het idee van een 'kleine' en een 'grote kerk' is haar totaal vreemd. Marguerite werd er ook van verdacht te behoren tot de sekte van de Vrije Geest. In 1309 werd *De Mirouer* veroordeeld door een vergadering van 21 theologen van de universiteit van Parijs. Hiertoe hadden zij uit haar werk een serie stellingen gedistilleerd. Daartegenover werd Marguerite gesteund door drie gezaghebbende clerici die verklaard hadden dat haar leer in overeenstemming was met de ware geest van de kerk. Dat waren een franciscaan, een cisterciënzer en een vooraanstaand lid van de theologische faculteit in Parijs. Samen vertegenwoordigden zij enkele zeer uiteenlopende richtingen binnen de katholieke kerk en de opvattingen over mystiek.

Maar de stellingen werden veroordeeld. Marguerite kreeg de gelegenheid haar werk te herroepen. Dat wilde ze niet en ze bleef ook zwijgen tegen haar vervolgers. Op 31 mei 1310 werd zij door de inquisitie ter dood veroordeeld en overgedragen aan het wereldlijk gezag. De dag daarop werd ze op de brandstapel gezet. Degene die haar veroordeelde was de Franse grootinquisiteur Willem van Parijs, die ook biechtvader was van de Franse koning Philips IV.

Ondanks de veroordeling is *De mirouer* in enkele tientallen handschriften bewaard gebleven, in Franse, Latijnse, Italiaanse en Engelse vertalingen - maar steeds zonder vermelding van de naam Porete. Pas in 1946 werd zij weer als schrijfster van het werk herkend door de Italiaanse onderzoekster Romana Guarnieri⁴⁸.

⁴⁸ <http://ahc.ruhosting.nl/vg/spec1st.htm#S09> > Porete, Margaretha, d.d.3-6-2009

3. BEZWAREN TEGEN DE BEGIJNEN

Marguerite Porete was dus een begijn die tot de brandstapel is veroordeeld vanwege ketterij. Dat is nogal wat: ketterij en de brandstapel. Zoals we verderop zullen zien kwam ook bij de veroordeling van de begijnen op het concilie van Vienne het verschijnsel ketterij naar voren. Ketterij was een van de factoren was die men op de begijnen tegen had. De vraag komt dan natuurlijk op of er verband was tussen de begijnen en ketterij en wat dat verband dan wel was. Je kunt je om te beginnen afvragen wanneer eigenlijk sprake is van ketterij. Die vraag lijkt nog niet altijd zo eenvoudig te beantwoorden. Dat kun je ook zien bij het verhaal van Porete. Aan de ene kant is ze officieel veroordeeld door de inquisitie. Maar het was wel op grond van stellingen die de anderen uit haar werk hebben gedistilleerd en velen vinden dat daarbij zaken uit hun verband zijn gehaald en dat de stellingen niet steeds overeenkomen met wat ze werkelijk heeft geschreven. Drie gezaghebbende clerici hadden tenslotte ook verklaard dat *De mirouer* wel in overeenstemming was met de geest van de kerk. En ook heeft haar werk zonder vermelding van haar naam in enkele tientallen handschriften de eeuwen overleefd en is het zelfs in 1927 nog in modern Engels uitgegeven onder benedictijner auspiciën⁴⁹. Dus was het nu werkelijk ketterij? In elk geval was lang niet iedereen het daar over eens.

Er was in die tijd een groeiende scheiding tussen de orthodoxe spiritualiteit van toen en de nieuwere mystiek. In de nieuwere mystiek was nogal eens sprake van spirituele eenheid met het goddelijke, waar anderen dan weer met het nodige wantrouwen tegenover stonden. Voor hen was gepaste afstand tot God vanzelfsprekend. En waar het gaat om eenheid met God wordt in de praktijk al gauw van ketterij gesproken.

Robert Lerner schrijft echter dat het idee dat de menselijke ziel in zekere zin één kan worden met God op zich niet ketters is, maar juist ook een basis van orthodoxe mystiek. Waar het wel om gaat is of voor die eenheid Gods genade noodzakelijk is of dat het kan worden bereikt op grond van de menselijke natuur alleen⁵⁰. Voor de kerk is Gods genade absoluut noodzakelijk. En het is niet zo moeilijk voor te stellen dat de kerk het niet eens kon zijn als werd gezegd dat iemand die één was geworden met God geen goede werken meer nodig had en geen deugden of gebeden. Volgens Ingrid Wormgoor is in de kerk het onderscheid tussen getolereerde- en veroordeelde groepen en tussen al dan en niet ketters, altijd vaag geweest. Zij veronderstelt dat veel afhing van de bereidheid van de 'ketteren' zich te onderwerpen aan de bepalingen van de kerk over hun levenswijze⁵¹.

Er speelden dus allerlei dingen mee. Je zou misschien kunnen zeggen dat het vaak erg moeilijk is aan te geven of en waar een tekst in strijd is met de leer van de kerk. En dat veel uiteindelijk afhangt van de nuanceringen en van de instelling waarmee een tekst door critici wordt gelezen.

Aanvankelijk werden begijnen niet zozeer in verband gebracht met ketterij, al werden ze niet door iedereen evenzeer gewaardeerd. Maar aan het einde van de dertiende eeuw verslechterde het klimaat voor de begijnen en vanaf toen kwam in de klachten ook steeds meer het begrip ketterij naar voren. Ik schreef al eerder dat de kloof tussen geestelijkheid en leken in die tijd steeds groter werd. Dat de elite in de kerk uiteindelijk ook niet erg hield van al die nieuwe religieuze bewegingen. Sommigen vonden op een bepaald moment dat het vele bedelen van de

⁴⁹ R. Lerner, *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages*, Berkeley 1972 – p. 2

⁵⁰ Ibid. - p. 14

⁵¹ I. Wormgoor, 'Vervolging van de Vrijen van Geest, de begijnen en begarden' in *Nederlands Archief Kerkgeschiedenis*, nr. 65 (1986), 107-130 - p. 128

armoedebeweging uit de hand was gelopen. Op verschillend gebied werd daar ook al paal en perk aan gesteld. En in die tijd ging de kerk zich dus ook steeds meer bezighouden ketterij en vervolging⁵².

Zouden begijnen werkelijk op grote schaal ketterse denkbeelden hebben aangehangen? En dan op zo grote schaal dat in de kerk het idee ontstond dat er nu echt tegen ze moest worden opgetreden? Er van buiten naar kijkend, zou je zeggen dat er ook andere factoren dan ketterij moeten zijn geweest die hebben bijgedragen aan het blijkbaar steeds slechter wordende klimaat voor de begijnen. Het is interessant eens te kijken welke factoren dat zouden kunnen zijn geweest.

In 1264 stichtte koning Lodewijk IX, ook genoemd Lodewijk de Heilige, een begijnhof in Parijs. Aan sommige reacties te zien leefden de begijnen daar niet zoals het hoorde volgens de kerk. De dominicaan Giles d'Orléans preekte in de kerk van het begijnhof dat ze hun leven moesten beteren en zich met constante boetedoening moesten bezighouden. Maar de meeste kritiek had de dichter Rutebeuf. Rutebeuf schreef lyrische en satirische poëzie en ook heiligenlevens en mirakelspelen. Zijn satire richtte hij vaak tegen de bedelorden en de hypocrisie van de geestelijken. Tussen 1264 en 1270 wijdde hij verschillende geschriften aan de begijnen⁵³. In *Dit des Begines* schrijft hij een satirisch stukje:

'Wat een begijn ook zegt, luister alleen naar wat goed is. Alles wat in haar leven gebeurt is religieus. Wat ze zegt is profetie; als ze lacht is het goed gezelschap; als ze huilt is het uit devotie; als ze slaapt is ze in vervoering; als ze een droom heeft is het een visioen; en als ze liegt: vergeet het.

*Als een begijn trouwt, is dat haar roeping, maar haar eed of kloostergelofte zijn niet voor het leven. Vorig jaar huilde ze, nu bidt ze, volgend jaar neemt ze een echtgenoot. Nu is ze Martha, dan is ze Maria, nu is ze kuis, dan krijgt ze een echtgenoot. Maar onthou: zeg alleen goede dingen over haar, omdat de Koning niet anders zou toestaan.'*⁵⁴

Dit stukje geeft mooi weer wat er in de 13e eeuw zoal tegen de begijnen werd ingebracht. Hun geloften die niet voor eeuwig waren, zodat ze gemakkelijk konden overstappen tussen het seculiere en het religieuze leven. Ze konden een tijdje begijn zijn en dan weer teruggaan naar de wereld. Ze maakten gewoon niet echt een keuze tussen het contemplatieve en het actieve leven. Voor Rutebeuf en ook anderen was een begijn dan ook per definitie iemand met twee gezichten en dus onbetrouwbaar. Maar ook hun extase was niet te verdragen. Of dat alles in hun leven een teken was, dat alles een religieuze betekenis had.

In de dertiende eeuw waren door de kerk al maatregelen genomen tegen de verschillende nieuwe orden. Er mochten geen nieuwe orden meer worden opgericht. En van bedelorden werd gevonden dat zij zich teveel op het terrein van de seculiere geestelijken begaven door bijvoorbeeld biechtvader te zijn en daardoor ook een bedreiging vormden voor hun inkomsten. Bedelorden werden onder andere daarom opgeheven, met uitzondering overigens van de dominicanen en de franciscanen en met uitstel van opheffing voor de augustijner heremieten en de karmelieten. De begijnen voelden zich vaak niet aangesproken door de nieuwe regels. Zij hoorden immers niet

⁵² W. Simons, *Cities of Ladies* - p. xi

⁵³ Ibid. - p. 118-119

⁵⁴ Ibid. - p. 119

tot een orde. Maar het is voor te stellen dat de kerk daar eigenlijk anders over dacht, dat men vond dat begijnen niet meer recht van bestaan hadden dan zomaar een nieuwe orde.

Er is veel nagedacht over waarom de begijnen zo bij de kerk in het vizier kwamen. Er bestaan allerlei verklaringen. Eén was dat de begijnen en begarden armoede op radicale wijze interpreteerden. En dat vooral de begarden in Duitsland een rondzwerfend bestaan leidden, wat nogal eens inhield dat ze bedelden in het openbaar. Dat ze zich soms al te vroom gedroegen en dat ze maar weinig afweken van de bedelmonniken maakte het er ook niet beter op. Dit alles droeg bij aan het klimaat van achterdocht dat begijnen en begarden steeds meer omringde en nu en dan tot beschuldiging van ketterij leidde. Na de veroordeling van Marguerite Porete in 1310, werden begijnen er regelmatig van beschuldigd lid te zijn van de zogenoemde sekte van de Vrije Geest⁵⁵.

Maar je kunt ook zeggen dat de begijnen door de kerk eigenlijk altijd met argwaan zijn bekeken. Het waren tenslotte vrouwen die zich buiten het kloosterwezen om een religieuze levensstijl aanmaten. Het was ook mogelijk om in hun manier van leven kritiek te zien op de bestaande kerk. En men vroeg zich blijkbaar af of ze wel echt vroom konden leven buiten het afgeschermd klooster. Het kwam ook regelmatig voor dat sommige begijnen volgens de kerk over de schreef gingen. Dan lieten ze het niet na om gewijde materie te lezen, en om te schrijven en prediken, terwijl dat alleen was weggelegd voor mannen die priester waren gewijd⁵⁶.

Zelfs in de Lage Landen was de achterdocht tegenover begijnen er meteen al. Terwijl ze daar niet bedelden zoals in Duitsland, maar een inkomen verdienden uit hun eigen arbeid. En ze zwierven er ook niet rond, maar leefden in relatief stabiele gemeenschappen. Volgens Walter Simons verraadden de acties tegen de begijnen een meer fundamentele angst in sommige dominante kerkmilieus. Een angst voor de ambivalente aard van het begijnenleven en vooral voor de aanspraak van begijnen op een actief vrouwelijk apostolaat⁵⁷.

De Vrije Geest

Het is bijna niet mogelijk over begijnen uit de dertiende eeuw te lezen zonder dat de Vrije Geest wordt genoemd. Naast de lekenbewegingen en de bedelordes waren er in Europa allerlei groeperingen die zich opwierpen als vernieuwers van het christelijke gedachtegoed. Dat waren bijvoorbeeld Waldenzen, Katholieke Armen, Arme Lombarden, Speronati etc. Die hadden met elkaar gemeen dat ze de idealen van de lekenbeweging en de bedelorden radicaal doortrokken, dat ze zich onttrokken aan de autoriteit van de kerk en zich vaak op de grens van de heterodoxie begaven⁵⁸.

De ketterij van de Vrije Geest was ook zo'n verschijnsel van die tijd. Tussen historici bestaat er onenigheid of de Vrije Geest echt een sekte is geweest. Volgens sommigen (bv Lerner) waren het individuele mystici die soms een meer informeel netwerk onderhielden met gelijkgestemden⁵⁹. Anderen denken dat de Vrije Geest wel een georganiseerde sekte was.

De naam verwijst naar alle waarschijnlijkheid naar de 2e brief van Paulus aan de Korintiërs 3:17

⁵⁵ Ibid. - p. 119

⁵⁶ P. Trio, 'Begijnen en bedelorden' - p. 42

⁵⁷ W. Simons, *Cities of Ladies* - p. 120-121

⁵⁸ B. Todoroff, *Laat heb ik je liefgehad* - p.184

⁵⁹ R. Lerner, *The Heresy of the Free Spirit* - p. 229

"en waar de Geest van de Heer is, daar is vrijheid".

2 Kor 3:16 Maar telkens als iemand zich tot de Heer wendt, wordt de sluier weggenomen. 17 Welnu, met de Heer wordt de Geest bedoeld, en waar de Geest van de Heer is, daar is vrijheid. 18 Wij allen die met onbedekt gezicht de luister van de Heer aanschouwen, zullen meer en meer door de Geest van de Heer naar de luister van dat beeld worden veranderd.⁶⁰

De meeste aanhangers van de Vrije Geest geloofden in eenheid met God op geestelijk niveau. Door die eenheid kreeg men zijn oorspronkelijke, zondenloze vrijheid weer terug. Voor sommigen onder hen was verder geen deugdbeoefening meer nodig, geen gehoorzaamheid aan de kerkelijke autoriteit, en geen kerkelijke sacramenten. Hierdoor kwamen ze in conflict met de kerk⁶¹.

Het standpunt van de kerk kwam meer overeen met wat werd gezegd door de beroemde dertiende-eeuwse dominicaan en scholasticus Albertus de Grote. Voor hem was vrijheid van geest het vermogen de geest te richten op alles wat men wil zonder te worden gehinderd door het vlees. Op deze manier kan de vrije geest naast de heiligen en engelen komen te staan en zelfs naast God. *Naast God is dan wel iets anders dan één worden met*⁶².

De Vrije Geest kwam voor in verschillende landen van Europa. In het algemeen in stedelijke gebieden: Straatsburg, Mainz, Keulen, Erfurt, Brussel. Vaak kwamen leden uit de meer welvarende klassen. De meesten van hen waren geletterd en hadden een uitgebreide theologische woordenschat. Maar ze waren geen getrainde latinisten. Misschien daardoor werden ze door sommige tegenstanders ongeschoolde 'idioten' genoemd⁶³.

De belangrijkste motivatie om bij de Vrije Geest te willen horen was religieuze en emotionele perfectie. Vrije Geesten hoopten dat te bereiken door het apostolische leven na te volgen en eenheid met God te bereiken⁶⁴. Volgens Lerner waren in de beweging vrouwen oververtegenwoordigd⁶⁵.

De Vrije Geest heeft velen geïntrigeerd en er is veel over gespeculeerd. Waarschijnlijk vooral door hun naam zijn ze door een aantal historici beschouwd als voorlopers van de moderniteit. Marxistische historici hebben zich afgevraagd of de Vrije Geest een revolutionair karakter had. Uiteindelijk concludeerden zij dat dat niet zo was: men stond wel tegenover de feodale orde van die tijd, maar had reactionaire, escapistische neigingen en geen praktisch doel voor ogen⁶⁶. Door anderen werden ze voorlopers van de Reformatie genoemd: ze waren tenslotte voor een directe verhouding met God en zonder bemiddeling door sacramenten. Maar verder strookten hun ideeën er niet mee: één worden met God hier op aarde was niet iets wat voor de Reformatoren tot de mogelijkheden behoorde⁶⁷.

Lerner stelt dat de Vrije Geest op een bepaalde manier nog het meest weg had van hippies uit de twintigste eeuw. Het waren geen armen die bezit zochten, maar welgestelden die hun bezit wegdeden ten bate van hun innerlijk leven. Ze baseerden hun ideeën op de bijbel en op het neoplatonisme. Volgens Lerner waren ze uiteindelijk erg weinig succesvol. Ze waren te radicaal voor sommigen en te weinig radicaal voor anderen. Hij noemt hun ketterij in essentie een escape:

⁶⁰ Nieuwe Bijbelvertaling, Haarlem 2004

⁶¹ B. Todoroff, *Laat heb ik je liefgehad* - p. 185

⁶² R. Lerner, *The Heresy of the Free Spirit* - p. 234

⁶³ Ibid. - p. 233

⁶⁴ Ibid. - p. 233-234

⁶⁵ Ibid. - p. 229

⁶⁶ Ibid. - p. 238

⁶⁷ Ibid. - p. 241

ze keerden zich tot God door de wereld en zelfs de kerk te ontkennen⁶⁸.

In de veertiende eeuw werd door de inquisitie regelmatig melding gemaakt van ketters die zich bezighielden met duivelverering of met schokkende rituelen die men naakt uitvoerde. Vaak wordt daar de naam Vrije Geest aan gekoppeld. De vraag is dan of het hier wel echt om Vrije Geesten ging. En het is trouwens ook de vraag of het altijd wel echt waar was wat er in de rapporten stond. Zo werd in 1308 De Guichard, de bisschop van Troyes die veel invloedrijke vijanden had gemaakt aan het Franse hof, beschuldigd van wel erg veel zaken: een pact met de duivel, sodomie, moord, hekserij, woeker, vervalsing, blasfemie en nog meer⁶⁹. En al in 1022 waren er ketters in Orléans die werden beschuldigd van obscene duivelverering. Soortgelijke verhalen kun je vinden in de twaalfde eeuw en steeds meer in de dertiende⁷⁰.

De vraag ligt er natuurlijk nog steeds: wat was het verband tussen de Vrije Geest en ook de ketterij nu eigenlijk met de begijnen? Daar kom ik verderop nog weer op terug.

Maar ketterij of niet, het is in elk geval duidelijk dat niet iedereen in de kerk positief stond tegenover de begijnen. Het was een tijd waarin de kerk op allerlei gebied pogingen deed religieuze zaken meer in de hand te krijgen. Dat deed ze ook bij het concilie van Vienne van 1311-1312. En op dat concilie zou ook de kwestie van de begijnen aan de orde komen.

⁶⁸ Ibid. - p. 240

⁶⁹ Ibid. - p. 69

⁷⁰ Ibid. - p. 33

4. CONCILIE VAN VIENNE

Vienne is een plaats in Frankrijk niet ver van Lyon. Het concilie van Vienne vond plaats onder het pontificaat van Clemens V, die paus was van 1305-1314. Het duurde van 16 oktober 1311 tot 6 mei 1312. De koning van Frankrijk was toen Philips IV, ofwel Philips de Schone, die regeerde van 1285-1314. Clemens riep het concilie bijeen met de encycliek *Regnans in caelis*. Hij had besloten dat het in Vienne zou worden gehouden.

Grote onderwerpen die op de agenda van het concilie stonden waren: de tempeliers, een nieuwe kruistocht en hervormingen in de kerk⁷¹. Bij de hervormingen in de kerk is ook gesproken over de begijnen. Er zijn maar liefst twee decreten aan ze gewijd. Eigenlijk komt dat meteen al een beetje vreemd over. Waarom twee decreten? En waarom geen opeenvolgende nummers?

Waarom decreet 16 en 28?

Maar misschien moeten we ze eerst eens lezen. Het is de gewoonte pauselijke stukken en dus ook decreten van een concilie te noemen naar de eerste Latijnse woorden van de tekst. Dat houdt in dat decreet 16 de naam heeft *Cum de quibusdam mulieribus* en decreet 28 *Ad nostrum*

*Decreet 16 - Cum de quibusdam mulieribus*⁷²

De vrouwen, die doorgaans bekend staan als begijnen, zijn helemaal geen religieuzen, omdat ze aan niemand gehoorzaamheid beloven, geen afstand doen van bezittingen en geen goedgekeurde kloosterregel naleven, hoewel ze de speciale kledij van begijnen dragen en zich hechten aan bepaalde religieuzen tot wie ze zich in het bijzonder voelen aangetrokken.

We hebben uit betrouwbare bron vernomen dat sommige begijnen, min of meer tot verstandelijke dwaasheid gebracht, discussiëren en preken over de heilige Drie-eenheid en het goddelijke wezen en met opinies komen die tegengesteld zijn aan het katholieke geloof waar het gaat om artikelen van het geloof en de sacramenten van de kerk. Deze begijnen brengen daarmee vele eenvoudige mensen in de war en leiden hen naar allerlei dwalingen. Onder de sluier van heiligheid brengen ze op talrijke andere manieren zielen in gevaar. We hebben regelmatig berichten ontvangen over hun verkeerde opvattingen en beschouwen ze terecht als verdacht.

Met de goedkeuring van het heilige concilie, verbieden we voor eeuwig hun manier van leven en verwijderen het volkomen uit de kerk van God. We bevelen deze en andere vrouwen uitdrukkelijk, op straffe van excommunicatie die ipso facto volgt, op geen enkele wijze deze manier van leven te volgen, ook niet als ze dit al lang doen, of er nieuw mee te beginnen. We verbieden ten strengste, op straffe van dezelfde excommunicatie, de hier boven genoemde religieuzen, van wie wordt gezegd dat zij deze vrouwen hebben begunstigd en hen hebben overgehaald als begijnen te leven, op enigerlei wijze raad, hulp of gunsten te geven aan vrouwen die deze manier van leven reeds volgen of daarmee beginnen, niemand hiervan uitgezonderd. Natuurlijk hebben we met het voorgaande op geen enkele manier de intentie om welke gelovige vrouwen dan ook te verbieden, of ze nu de gelofte van kuisheid hebben afgelegd of niet, eerbaar te leven in hun gasthuizen, als ze een leven willen leiden van boetedoening en dienstbaarheid aan de Heer der Heerscharen in een geest van nederigheid. Dit is hun toegestaan, zoals de Heer hun zal ingeven.

*Decreet 28 - Ad nostrum*⁷³

We koesteren in ons hart een diep verlangen dat het katholieke geloof in onze tijd gedijt en dat de ketterse verdorvenheid in het gebied van de gelovigen wordt uitgeroeid. Daarom hebben we met groot ongenoegen vernomen dat een zekere verfoeilijke sekte van kwaadaardige mannen, gewoonlijk begarden genoemd, en van trouweloze vrouwen, gewoonlijk begijnen genoemd, is opgedoken in het Duitse Rijk. Deze sekte, gezaaid door de zaaier van

⁷¹ S. Menache, *Clement V*, Cambridge 1998 - p. 281

⁷² N. Tanner (red.), *Decrees of the Ecumenical Councils*, original text established by G. Alberigo ... [et al.]. *Conciliorum oecumenicorum decreta*, London 1990 - p. 374. Eigen vertaling. Zie bijlage achterin deze scriptie voor Latijnse en Engelse versie

⁷³ Ibid. - p. 383-384. Eigen vertaling. Zie bijlage achterin voor en Latijnse en Engelse versie

boze werken, houdt en verdedigt in zijn heiligschennende en perverse leer de volgende dwalingen:

1. Dat een mens in het tegenwoordige leven een zo hoge en zodanige graad van volmaaktheid kan bereiken, dat hij door en door zonder zonden wordt en geen vooruitgang in genade meer kan maken. Want, zoals ze zeggen, als iemand altijd vooruitgang zou kunnen maken, zou hij volmaakter dan Christus kunnen worden.
2. Dat het niet nodig is te vasten of te bidden na deze graad van volmaaktheid te hebben bereikt. Want dan is de zinnelijkheid zo volmaakt aan de geest en de rede onderworpen, dat iemand zijn lichaam vrij kan toestaan wat het maar wil
3. Dat zij die de genoemde graad van volmaaktheid en geest van de vrijheid hebben bereikt, niet meer aan menselijke gehoorzaamheid zijn onderworpen of gebonden aan de geboden van de kerk, want, zoals ze beweren: waar de geest van God is, daar is vrijheid
4. Dat een mens de uiteindelijke zaligheid zoals hij die in het hiernamaals deelachtig wordt, al in dit aardse leven kan verwerven in elke graad van volmaaktheid.
5. Dat elke redelijke natuur in zichzelf van nature zalig is en dat de ziel het licht van de Heerlijkheid niet nodig heeft dat haar opheft om God te aanschouwen en gelukkig te genieten
6. Dat de praktijk van de deugdbeoefening bij de onvolmaakte mens hoort en de volmaakte ziel geen deugden nodig heeft.
7. Dat de kus van een vrouw een doodzonde is, omdat de natuur daar niet toe aanzet. De geslachtsdaad is echter geen zonde, omdat het een natuurlijke neiging is, vooral wanneer men wordt verleid.
8. Dat ze bij het opheffen van het lichaam van Christus niet mogen opstaan en eerbied tonen. Ze beweren dat het voor hen een teken van onvolmaaktheid zou zijn, wanneer zij uit de zuiverheid en hoogte van hun contemplatie moeten afdalen om over de bediening of het sacrament van de Eucharistie te denken of over het lijden van de mens Christus.

Onder de valse schijn van heiligheid zeggen, doen en begaan ze ook andere dingen die de ogen van de goddelijke majesteit beledigen en een ernstig gevaar vormen voor de zielen.

Het ambt, ons toevertrouwd, verplicht ons tot het uitroeien uit de katholieke kerk van deze afschuwelijke sekte en de genoemde verfoeilijke dwalingen, opdat ze niet verder worden verspreid en de harten van de gelovigen beschadigen en bederven. Daarom veroordelen wij en verwerpen wij volkomen, met goedkeuring van het heilige concilie, de sekte zelf en de dwalingen zoals hierboven beschreven. En we verbieden daarom voortaan iedereen ten strengste aan deze dwalingen vast te houden, ze goed te keuren en te verdedigen. Zij die anders handelen moeten worden gestraft met een canonieke bestraffing. De bisschoppen en de inquisiteurs voor ketterij in de regio's waar deze begarden en begijnen leven, moeten hun ambt uitoefenen met speciale aandacht voor hen, inlichtingen inwinnen over hun leven en gedrag en over hun geloof met betrekking tot de geloofsartikelen en de sacramenten van de kerk. Zij moeten gepaste straffen opleggen aan hen die ze schuldig bevinden, tenzij de genoemde dwalingen vrijwillig worden afgezworen en er sprake is van berouw met passende genoegdoening

Ik ga straks nog verder in op de decreten, maar ik wil er ook hier al wel iets over zeggen. Meteen al op het eerste gezicht zijn ze totaal verschillend. Ze heten beide over begijnen te gaan, maar daarmee houdt de overeenkomst wel op. Bij decreet 16 kun je je vrij gemakkelijk de vrouwen voorstellen zoals ze beschreven staan in het eerste deel van deze scriptie. Bij decreet 28 moet je eigenlijk meteen denken aan de veroordeling van Marguerite Porete en aan de Vrije Geest. Het gaat in decreet 16 over vrouwen en in decreet 28 over mannen en vrouwen. En in decreet 28 gaat het ook nog over een verfoeilijke sekte en over het uitroeien daarvan.

Het is zo met deze teksten wel moeilijk te begrijpen wat nu de eindconclusie van het concilie is. Wat in decreet 16 staat wordt in de laatste zinnen weer ontkracht. Nu staat er in feite dat de begijnen worden verboden, maar sommigen niet. En welke zijn dat dan? Over wat de decreten betekenden voor de praktijk bestond na het concilie dan ook veel onduidelijkheid. Dit zullen we zien in het laatste hoofdstuk.

Maar hoe kan zo iets eigenlijk gebeuren? Je zou toch denken dat het de bedoeling van een algemeen concilie is om te komen met duidelijke regelingen om bestaande onduidelijkheid juist op te heffen. Laten we eerst kijken naar het concilie van Vienne in het algemeen en dan verder zien of er meer kan worden gezegd over de teksten, bijvoorbeeld over hun ontstaan en hun redactie.

Politieke situatie

We weten dat de veroordeling van de tempeliers onder grote druk van de politiek plaatsvond. Maar gingen de andere besluiten van het concilie van Vienne met net zo veel politiek gepaard? Het is goed eens wat beter naar het concilie te kijken.

Het was een roerige tijd. Eind dertiende eeuw was het aanzien van de pausen tot een dieptepunt gedaald. Ze leefden in grote rijkdom, aan het pauselijk hof zag je allerlei wantoestanden als omkoperij of het verkopen van kerkelijke ambten. Kerken konden tegen betaling privileges en volmachten krijgen. De kritiek nam steeds verder toe en het prestige van de paus nam af. Maar niet alleen het prestige van de paus, ook zijn macht nam af. De paus had altijd ook veel wereldlijke macht gehad. Maar het was nu de tijd van de opkomst van de nationale staten met machtige vorsten: Duitsland, Engeland, Frankrijk. Daardoor werd de paus in zijn macht bedreigd. Op den duur kon een krachtproef dan ook niet uitblijven.

Die krachtproef kwam er tussen paus Bonifatius VIII (1294-1303) en koning Philips IV. Philips had besloten een koninklijke belasting in te voeren op kerkelijk bezit. De ruzie die tussen koning en paus ontstond liep hoog op. In 1302 kwam Bonifatius met de bul *Unam Sanctam*, waarin stond dat de paus aan het hoofd stond van de hele christelijke wereld. God had hem de geestelijke en wereldlijke macht gegeven. De wereldlijke macht kon hij als hij dat wilde overdragen aan wereldlijke heersers, maar hij bleef uiteindelijk zelf de baas.

Philips accepteerde dit niet en zorgde ervoor dat alle drie de standen hem steunden, dus ook de geestelijkheid die eigenlijk de paus zou moeten steunen. Daarop sprak de paus de ban uit over de koning en over heel Frankrijk het interdict. Een interdict is een kerkelijke straf waarbij in een heel gebied alle kerkelijke handelingen niet mogen worden uitgevoerd. Dat maakt het leven voor iedereen behoorlijk lastig, dus meestal bond de heerser dan in. Maar nu niet. Philips bond helemaal niet in zoals de paus dat had verwacht, maar hij nam hem gevangen. En hoewel de paus snel werd bevrijd, was de schok zo groot dat hij een paar weken later overleed.

Na tussenpaus Benedictus XI werd in 1305 een Fransman de nieuwe paus, Clemens V. Die vond Rome niet veilig genoeg om zich daar te vestigen en verplaatste het pauselijk hof naar Avignon. En hoewel hij in Avignon een eigen grondgebied had, zat hij wel in de invloedssfeer van Philips IV. En was hij dus ook van hem afhankelijk. Vaak wordt aangenomen dat Clemens door deze afhankelijkheid en door zijn misschien niet al te sterk karakter eigenlijk naar de pijpen danste van Philips⁷⁴.

Nu maakte Philips het hem ook bepaald niet makkelijk. Hij probeerde Clemens te dwingen een algemeen concilie bijeen te roepen. Daar wilde hij o.a. Bonifatius VIII als ketter laten brandmerken. Clemens riep uiteindelijk het Concilie van Vienne bij elkaar. Hij zag wel in dat het desastreus zou zijn voor het pauselijk gezag wanneer hij Bonifatius als ketter zou laten veroordelen. Dus deed hij zijn uiterste best een en ander te voorkomen. Uiteindelijk lukte het hem de eer van Bonifatius te redden. De kerkelijke maatregelen tegen de koning werden opgeheven⁷⁵.

Een belangrijk onderwerp van het concilie was de orde van de tempeliers. Deze militaire orde werd in 1118 opgericht om de pelgrims en bezittingen in het Heilige Land te beschermen na de eerste kruistocht. Het was dus een kerkelijke instelling. Veel ridders traden toe, legden een gelofte van armoede af en droegen bezittingen over aan de orde. De macht en rijkdom van de tempeliers groeiden snel. Door velen wordt aangenomen dat Philips IV grote schulden had bij de

⁷⁴ N. van den Akker, *Wegen en dwarswegen* - p 130-132

⁷⁵ S. Menache, *Clement V* - p. 191-199

orde. Hij wilde de tempeliers vervolgen en had zijn zinnen gezet op hun eigendom. In 1307 liet hij alle tweeduizend tempeliers in Frankrijk arresteren en hun bezittingen afnemen. De beschuldiging luidde: sodomie, afgodendienst en blasfemie. Ook zouden ze bij de opname van nieuwe ridders godslasterlijke rituelen gebruiken, zoals bespuwing van het kruis. Al daarvoor had hij de tempeliers als ketters bestempeld. Tijdens de processen bezweken veel ridders onder de martelingen en gaven toe dat ze schuldig waren.

Ten tijde van het concilie stond Clemens hierover onder grote druk van Philips. De kerkvaders wilden eigenlijk de orde laten voortbestaan, maar Philips was vastbesloten dat ze verboden moesten worden. Er waren ook geheime onderhandelingen tussen koning en paus. Uiteindelijk werd de orde in 1312 tijdens het concilie opgeheven, maar hun bezittingen gingen niet naar de koning, maar naar het Johanneshospitaal in Jeruzalem, waar sinds 1099 de orde van de Hospitaalridders werkzaam was⁷⁶.

Er heeft dus nogal wat gespeeld rond dit concilie. Maar had al die politiek ook zoveel invloed op de andere besluiten? En ook op die rond de begijnen? Zijn de andere besluiten genomen op de manier zoals je het van een concilie zou verwachten: in gezamenlijkheid en in openheid? Het is misschien interessant eerst eens te kijken naar de rol van de paus. Er wordt bijvoorbeeld vaak gezegd dat Clemens V een speelbal was van de koning. En dat hij een zelf een zwakke figuur was. Sophia Menache heeft een studie gedaan naar Clemens V. Wat was hij voor iemand en wat was zijn specifieke invloed op het concilie?

Clemens V

Zijn naam was Bertrand de Got uit de Gascogne. Hij was zes jaar aartsbisschop van Bordeaux aldaar. In die functie bleek steeds weer dat hij diplomatieke talenten had. Want hij was in staat goede relaties te houden met zowel paus Bonifatius VIII, koning Philips IV van Frankrijk als koning Edward I van Engeland terwijl die steeds met elkaar in conflict waren. Er bleek toen ook dat hij geen volgzaam persoon was, hij zorgde goed voor zijn zaken. En uit niets bleek een serviel karakter of dat hij collaboreerde met koninklijke of kerkelijke machten van die tijd. Hij zorgde er bijvoorbeeld voor dat hij van Philips een heleboel privileges kreeg⁷⁷.

Na de dood van Bonifatius VIII, een Italiaan, was eerst het pontificaat van paus Benedict XI, dat erg kort duurde. Daarna duurde het een hele tijd voor er weer een nieuwe paus was, want er waren interne conflicten in het college van kardinalen. Vooral de Italianen wilden een voortzetting van de militante politiek van Bonifatius. Daartegenover stonden vooral Fransen die een directe verzoening met Philips IV wilden. Na een tijdje begon het oog van beide partijen te vallen op de aartsbisschop van Bordeaux omdat hij zowel met Bonifatius als met Philips goed overweg kon. Bovendien kenden veel kardinalen hem goed⁷⁸.

Maar voor de Italianen bleef hij een Fransman, voor de Fransen iemand uit de Gascogne. De Engelsen waren hem iets gunstiger gezind omdat de Gascogne ooit bij Engeland had gehoord⁷⁹. Clemens werd in zijn tijd beschuldigd van nepotisme en gierigheid. Dat nepotisme klopte ook, al werd dat toen meer geaccepteerd dan het nu zou worden. Zo bestonden de eerste tien kardinalen die hij benoemde uit één Engelsman en negen Fransen, waarvan er zes uit de Gascogne kwamen.

⁷⁶ *New Catholic Encyclopedia*, Washington D.C. 1967 - p. 992-994

⁷⁷ S. Menache, *Clement V* - p. 6-11

⁷⁸ *Ibid.* - p. 13-15

⁷⁹ *Ibid.* - p. 23

Vier waren verwanten van de paus en één was een oude vriend. In de tweede ronde benoemde hij vijf kardinalen die allemaal Gascons waren⁸⁰.

Maar hij schijnt geen onaangenaam karakter te hebben gehad en had ook gevoel voor humor. Al liet hij zich niet de kaas van het brood eten. Hij deed veel voor het onderwijs. Zo bevorderde hij de oprichting van universiteiten in Orléans, Dublin, Perugia. En hij breidde bijvoorbeeld de pauselijke bibliotheek uit⁸¹. Hij voerde ook modernisering door in de curie, zo schafte hij betaling in natura af⁸².

Een groot deel van zijn pontificaat leed hij aan een ernstige ziekte aan zijn spijsverteringssysteem, dat zich waarschijnlijk ontwikkelde tot maag- of darmkanker. Daardoor kon hij vaak langdurig niet functioneren. Hij stierf op 20 april 1314⁸³.

Het was een tijd waarin op veel plekken een meer professionele organisatie gewenst bleek. De nationale staten kwamen op, de steden werden groter, de handel breidde zich uit, de universiteiten groeiden snel. Daardoor werd de maatschappij juridischer. Ook in de kerk was men bezig de canonieke wetgeving te ontwikkelen en op papier te zetten. Clemens had grote belangstelling voor het juridische, hij had een graad in Romeins en canoniek recht⁸⁴.

Zijn belangrijkste werk was de *Clementinae*, een kerkrechtelijk document. Hier werden ook de besluiten van het concilie in opgenomen⁸⁵.

Menache vat zijn pontificaat als volgt samen: Clemens was zich bewust van de dilemma's waar de christelijke politiek mee had te maken. Hij probeerde een *via media* te vinden tussen de tegengestelde krachten binnen en buiten de kerk en hij begreep de beperkingen van de kerk tegenover de opkomende nationale staten. Hij wilde niet net als Bonifatius VIII een hopeloze strijd voeren tegen de koning, zonder zelfs zeker te zijn van de steun van de geestelijkheid. Integendeel, hij trad samen op met de koningen van bv Frankrijk en Engeland en probeerde zo de pauselijke monarchie veilig te stellen.

Je kunt zeggen dat hij in deze zin de weg baande voor een moderner pausschap. Maar hij deed wel aan nepotisme en hij slaagde er niet in de steun te krijgen van zijn tijdgenoten. Er is vaak negatief over hem geoordeeld in de geschiedenis omdat men misschien graag een meer militant pausschap had gezien. Volgens Menache was Clemens V geen voorbeeldige paus en ook geen speelbal van Philips IV⁸⁶.

Binnen de kerk was Clemens V wellicht wat minder diplomatiek. Hij probeerde duidelijk invloed naar zich toe te trekken. Daardoor leek er een andere balans te gaan ontstaan tussen de paus en de vertegenwoordigers van de kerk. In Vienne voer hij zijn eigen koers en deed hij het desnoods zonder de steun van de meeste prelaten⁸⁷.

⁸⁰ Ibid. - p. 40-45

⁸¹ Ibid. - p. 30-32

⁸² Ibid. - p. 53

⁸³ Ibid. - p. 32-33

⁸⁴ Ibid. - p. 13

⁸⁵ Ibid. - p. 279

⁸⁶ Ibid. - p. 306-308

⁸⁷ Ibid. - p. 288

Invloed van de paus op de decreten

Nu we iets meer weten over de persoon van Clemens V, staan we stil bij zijn invloed op het verloop van het concilie. We lazen al over zijn strijd met Philips IV over de tempeliers, over Bonifatius VIII en het opheffen van de kerkelijke maatregelen tegen de koning. Maar wat kan er bijvoorbeeld worden gezegd over zijn invloed op het concilie in het algemeen en dan vooral op de decreten?

Met de encycliek *Regnans in caelis* van 12 augustus 1308 riep de paus het concilie bijeen. De encycliek werd naar 253 prelaten gezonden en hij nodigde ook de christelijke vorsten uit en onder hen was ook Philips IV. De paus kwam meteen al met iets nieuws: er zouden niet meer, zoals dat bij eerdere concilies het geval was geweest, alleen plenaire bijeenkomsten zijn. De paus stelde verschillende commissies in en had besloten tot drie plenaire bijeenkomsten. Die waren op 16 oktober 1311, 3 april 1312 en 4 mei 1312. De commissies werkten met geschreven rapporten die uitgebreid werden geredigeerd voor ze aan het concilie werden gepresenteerd. Dit nieuwe systeem zou efficiënter zijn. En het betekende ook dat de paus meer controle had over de commissies en dus over de besluiten. Clemens nam zelf actief deel aan alle commissies⁸⁸.

Het was in die tijd gewoonte om de decreten van een concilie te laten voorlezen op het concilie zelf en ze daarna ook nog naar de universiteiten te sturen voor ze in werking traden. Maar op dit concilie ging het anders. Aan het eind van de laatste zitting deed Clemens de opmerkelijke uitspraak dat hij alle constituties, ook degene die nog niet waren voorgelezen, beschouwde als gepubliceerd. Voordat ze in werking traden zouden ze nog wel officieel worden gelezen en aan de universiteiten gestuurd. Maar de traditie om alle decreten plenair te laten voorlezen werd hierdoor gebroken. En daar was natuurlijk niet iedereen het mee eens. Tijdgenoot Walter van Guisborough, reguliere kanunnik in Yorkshire en chroniqueur van de veertiende eeuw, zegt: 'En zo eindigde de beraadslagingen van het concilie, als het een concilie mag worden genoemd, want de paus nam alle beslissingen zelf, zonder de goedkeuring van het heilige concilie of zelfs iemand te raadplegen.'⁸⁹

In 1314 waren de teksten van de decreten klaar. Ze zouden worden opgenomen in de *Clementinae*. Maar doordat Clemens toen overleed, kon de *Clementinae* nog niet worden uitgebracht. Publicatie werd uiteindelijk nog drie jaar uitgesteld, eerst moest er een nieuwe paus komen. En pas een jaar na de verkiezing van Johannes XXII werden de decreten officieel gesanctioneerd. Dat was in 1317. Ook Johannes had nog weer wijzigingen in de tekst aangebracht.

In 38 van de decreten uit de *Clementinae* staat in één van de versies de formule 'met de goedkeuring van het heilige concilie'. Deze worden gezien als werk van het concilie. Maar dat zegt nog weer niet dat de prelaten ook hebben meegedaan in de redactie van de decreten, en zeker niet dat ze hebben meegedaan in de laatste ronde. Het kan ook zijn dat een decreet wel is besproken op het concilie, maar dat in de uiteindelijke vorm niet alles wordt weergegeven. Sommige constituties waren zelfs al geschreven voor het concilie⁹⁰.

⁸⁸ Ibid. - p. 281-284

⁸⁹ Ibid. - p. 288

⁹⁰ Ibid. - p. 288-289

Het is wel duidelijk dat er na het concilie nogal wat is geschaafd aan verschillende decreten. Dat is opvallend, want wie bepaalt dan eigenlijk de inhoud nog? In theorie kun je dan zeggen dat dat de paus zelf kan zijn. Dat hij naar eigen goeddunken zou kunnen bepalen wat er in de decreten komt te staan. En dan zou er natuurlijk veel meer invloed kunnen zijn van bijvoorbeeld de politiek. En na zijn dood kan ook de volgende paus nog veranderingen aanbrengen.

Dat betekent eigenlijk dat je de uiteindelijke versies zou moeten kunnen vergelijken met de versies die zijn geschreven op het concilie. Dan kun je zien in hoeverre de decreten nog bestaan in de oorspronkelijke vorm. Of wat er precies werd geschaafd en aan welke decreten. En dan zijn we natuurlijk vooral benieuwd naar de teksten van de begijnendecreten.

Is het nog mogelijk materiaal te vinden om een en ander te reconstrueren? Hiervoor wendden we ons tot Ewald Müller. In 1934 verscheen van hem een uitgebreide studie naar het concilie van Vienne en naar de bronnen.

Geschiedschrijving

Volgens Müller hebben de geschiedschrijvers van het concilie van Vienne een groot probleem: ze hebben geen officiële akten tot hun beschikking. Ze kunnen alleen putten uit afzonderlijke brokstukken van berichten uit de tijd van het concilie. Men moet het doen met restanten van de voorbereiding en met wat officiële pauselijke stukken uit het register van Clemens V. Die kan men vergelijken met notities en getuigenissen uit die tijd. En dan kan men aan de hand daarvan proberen voor zover mogelijk de geschiedenis van het concilie te reconstrueren⁹¹.

Pas in 1317 werden de decreten dus aan de universiteiten gestuurd en pas vanaf dan waren ze rechtsgeldig. Dat betekent dat er tot die tijd onzekerheid was over hun rechtsgeldigheid. En dat betekent ook dat de bronnenoverlevering slecht was, er was tenslotte geen duidelijkheid over het belang van stukken⁹².

Het kan haast niet anders dan dat er ooit meer bronnen hebben bestaan. Zo moeten er wel eigen akten van het concilie hebben bestaan. Precieze protocollen zoals we die nu kennen bestonden toen nog niet, die maakte men pas vanaf het concilie van Pisa in 1409. Maar in Vienne zag je wel net als bij de concilies van Lyon van 1245 en 1274 meer officiële aantekeningen in de vorm van korte notities. Het gaat dan om korte aantekeningen met een kort overzicht over het verloop van het concilie.

En er moet bijvoorbeeld ook veel procesmateriaal tegen de tempeliers hebben bestaan. Daarvan is maar weinig bewaard gebleven. Over de nieuwe kruistocht waarover op dit concilie zou worden besloten bestaat niets meer. Er bestaan ook geen uitvoerige berichten over het verloop van de officiële zittingen en niets over de afzonderlijke zittingen van de commissies. Er moeten aantekeningen zijn gemaakt bij de geheime bijeenkomsten tussen koning en paus of bij bijeenkomsten tussen paus en afzonderlijke prelaten, want hoe zou je de besluiten anders kunnen uitvoeren? Het kan niet anders dan dat ook in Vienne dergelijke aantekeningen zijn gemaakt⁹³. Wat nog wel bestaat is het volgende: er bestaan nog notities die notulisten maakten voor de

⁹¹ E. Müller, *Das Konzil von Vienne 1311-1312: seine Quellen und seine Geschichte*, Münster in Westfalen 1934 - p. 1

⁹² Ibid. - p. 408

⁹³ Ibid. - p. 52-54

openbaarmaking van de besluiten. Verder maakte de pauselijke ceremoniaris die de plechtigheden moest regelen, ook allerlei aantekeningen, die vaak ook inhoudelijk waren. Al met al zijn slechts enkele restanten bewaard gebleven. De rest is verloren gegaan. Of zoals sommigen zeggen: vernietigd⁹⁴. Müller denkt dat dat vernietigen niet meteen na het concilie is gebeurd. Volgens hem bestaan er bijvoorbeeld in het jaar 1314 nog brieven van Philips IV aan de paus over de tempeliers, en wellicht komen die zelfs uit de concilietijd. En ook bestaan er dan nog veel andere geschriften over. Maar in de tijd erna lijken die documenten te zijn verdwenen, want ze komen in geen enkele inventaris meer voor⁹⁵.

Al met al weten we dus vaak niet zeker of de huidige formuleringen van de decreten nog de oorspronkelijke tekst van het concilie bevatten of dat ze zijn omgewerkt. Maar het lijkt duidelijk dat de decreten aan het eind van de derde en laatste zitting van het concilie voor het grootste deel nog niet hun uiteindelijke vorm hadden⁹⁶.

Door een gelukkig toeval vond Müller in de Münchener staatsbibliotheek een nieuwe bron, onafhankelijk van andere, een tot dan toe onbekende weergave van de decreten. Het was geen officiële bron, de teksten worden gepresenteerd als 'notities' over de besluiten van het concilie. De bron stamt uit de tijd van het concilie of vlak daarna en gaat waarschijnlijk over de derde zitting. Het lijkt waarschijnlijk dat iemand uit de omgeving van de Curie ze als persoonlijke notities gebruikte toen de decreten nog niet officieel waren. Het kan zijn dat de schrijver ervan zelf deelnam aan het concilie. Müller noemde ze het *M-Handschrift* (*Münchener Handschrift*). De notities waren kort, maar het was een welkome aanvulling bij het spaarzame bronnenmateriaal. Deze bron kon goed gebruikt worden als vergelijkingsmateriaal⁹⁷.

De begijnendecreten

In elk geval gaat Müller ervan uit dat de begijnendecreten van het concilie zelf afkomstig zijn. Hij geeft als verklaring dat het initiatief voor de veroordeling niet uitging van de paus, maar van Duitse prelaten die deelnamen aan het concilie⁹⁸; dat in beide decreten de formulering "sacro approbante concilio" (=met goedkeuring van het heilige concilie) te lezen is⁹⁹; en dat beide decreten ook staan in het *M-Handschrift*. Zo blijken in het *M-Handschrift* de acht punten uit *Ad nostrum* bijna woordelijk overeen te stemmen met die in de *Clementinae*.

Müller komt tot de conclusie dat bij de decreten van de begijnen in vergelijking met andere decreten duidelijk sprake is van een conciliaire oorsprong. Qua tekst wijken ze niet of niet essentieel af van hoe op het concilie is besloten¹⁰⁰.

Bovenstaande betekent dat de begijnendecreten zijn besproken op het concilie en dat ze in elk geval officieel instemming hebben gekregen. Het betekent ook dat het initiatief van *Ad nostrum* uitging van deelnemers aan het concilie. Het betekent niet perse dat er geen invloed van de politiek was, of dat de invloed van de paus niet heel groot was. Maar blijkbaar werden de besluiten in elk geval breder gedragen in de kerk.

⁹⁴ Ibid. - p. 53

⁹⁵ Ibid. - p. 58-62

⁹⁶ Ibid. - p. 413

⁹⁷ Ibid. - p. 679-685

⁹⁸ Ibid. - p. 581

⁹⁹ Bij decreet 16: regel 10; bij decreet 28: regel 27

¹⁰⁰ Ibid. - p. 582

5. DE DECRETEN EN DE WERKELIJKHEID

Dan is het nu tijd wat uitgebreider stil te staan bij de tekst van de begijnendecreten. Te kijken naar wat er eigenlijk wordt gezegd. Ik bespreek eerst beide decreten en daarna ga ik er nog op in waarom het eigenlijk twee aparte decreten zijn en waarom ze geen opeenvolgende nummers hebben.

Decreet 16 toegelicht - *Cum de quibusdam mulieribus*

De vrouwen, die doorgaans bekend staan als begijnen, zijn helemaal geen religieuzen, omdat ze aan niemand gehoorzaamheid beloven, geen afstand doen van bezittingen en geen goedgekeurde kloosterregel naleven, hoewel ze de speciale kledij van begijnen dragen en zich hechten aan bepaalde religieuzen tot wie ze zich in het bijzonder voelen aangetrokken.

We hebben uit betrouwbare bron vernomen dat sommige begijnen, min of meer tot verstandelijke dwaasheid gebracht, discussiëren en preken over de heilige Drie-eenheid en het goddelijke wezen en met opinies komen die tegengesteld zijn aan het katholieke geloof waar het gaat om artikelen van het geloof en de sacramenten van de kerk. Deze begijnen brengen daarmee vele eenvoudige mensen in de war en leiden hen naar allerlei dwalingen. Onder de sluier van heiligheid brengen ze op talrijke andere manieren zielen in gevaar. We hebben regelmatig berichten ontvangen over hun verkeerde opvattingen en beschouwen ze terecht als verdacht.

Het gaat hier over de bezwaren van de kerk tegen de begijnen. Ze hebben niet de geloften van gehoorzaamheid en van armoede afgelegd en leven geen goedgekeurde kloosterregel na. Er wordt niet expliciet gesproken over de derde gebruikelijke gelofte, die van kuisheid. Eigenlijk betekent het dat de vrouwen zich niet willen verbinden met wat normaalgesproken onder een orde valt. Ze dragen daarentegen wel speciale kledij en hebben een geestelijk leidsman. Meestal was dat iemand van een bedelorde, een dominicaan of een franciscaan. Met die bedelorden had de kerk ook verschillende problemen: in het kort gezegd waren ze het niet altijd overal over eens. Daarna komt dat waar de kerk waarschijnlijk nog meer moeite mee had: de begijnen verkondigen opinies over God die tegengesteld zijn aan het katholieke geloof, en daarmee brengen ze schade toe aan de ziel van allerlei mensen. Het was de tijd waarin de kerk zelf meer aandacht besteedde aan opleiden van priesters dan daarvoor. Dus voorheen zullen er ook door priesters per ongeluk vast allerlei opinies zijn verkondigd die eigenlijk niet in orde waren. En begijnen hadden in het algemeen natuurlijk ook geen theologische opleiding, dus kan het wel heel goed kloppen dat niet alles wat ze zeiden zo goed overeenkwam met het geloof. Maar ze gingen ook hun boekje te buiten door het verkondigen op zich.

Met de goedkeuring van het heilige concilie, verbieden we voor eeuwig hun manier van leven en verwijderen het volkomen uit de kerk van God. We bevelen deze en andere vrouwen uitdrukkelijk, op straffe van excommunicatie die ipso facto volgt, op geen enkele wijze deze manier van leven te volgen, ook niet als ze dit al lang doen, of er nieuw mee te beginnen. We verbieden ten strengste, op straffe van dezelfde excommunicatie, de hier boven genoemde religieuzen, van wie wordt gezegd dat zij deze vrouwen hebben begunstigd en hen hebben overgehaald als begijnen te leven, op enigerlei wijze raad, hulp of gunsten te geven aan vrouwen die deze manier van leven reeds volgen of daarmee beginnen, niemand hiervan uitgezonderd.

Hier staat de zin 'met goedkeuring van het heilige concilie'. Voor Müller is dit een van de redenen om aan te nemen dat dit decreet niet afwijkt van hoe op het concilie is besloten.

Er wordt hier gezegd dat 'hun' manier van leven wordt verboden en uit de kerk van God wordt verwijderd. Zowel deze als andere vrouwen mogen 'deze' manier van leven niet volgen. Als je de tekst leest, moet dat in elk geval gaan over de vrouwen die verkeerde dingen verkondigen. Maar toch ook over de vrouwen die geen gehoorzaamheid hebben beloofd, geen afstand doen van

bezittingen en geen goedgekeurde kloosterregel naleven. Toch begint het hier al onduidelijk te worden. Want stel dat je verder wel leeft als een begijn, maar niet verkondigt?

De religieuzen aan wie de begijnen zich verbinden wordt ten strengste verboden de begijnen over te halen op hun manier te leven en ze daarmee te helpen. De taal in dit stukje is nogal stevig, het is dus grote ernst. Verbieden voor eeuwig, ten strengste, op straffe van excommunicatie.

Natuurlijk hebben we met het voorgaande op geen enkele manier de intentie om welke gelovige vrouwen dan ook te verbieden, of ze nu de gelofte van kuisheid hebben afgelegd of niet, eerbaar te leven in hun gasthuizen, als ze een leven willen leiden van boetedoening en dienstbaarheid aan de Heer der Heerscharen in een geest van nederigheid. Dit is hun toegestaan, zoals de Heer hun zal ingeven.

En dan op het einde toch heel anders. Gelovige vrouwen, die blijkbaar niet perse kuisheid hoeven te beloven, mogen wel eerbaar leven in de gasthuizen en een leven leiden van boetedoening en dienstbaarheid aan de Heer. Zelf stel ik me toch voor dat blijkbaar vooral het naar buiten treden van de begijnen het grootste probleem van de kerk was: het verkondigen en het zich als lid van een orde gedragen, met habijt enzo. En dat er tegen vrouwen die op rustige wijze hun godsdienst beleefden eigenlijk niet zoveel bezwaar was. Maar het probleem is dan natuurlijk toch dat de onduidelijkheid wel erg groot is. Wat mag nu eigenlijk wel en wat niet?

Decreet 28 toegelicht - *Ad nostrum*

We koesteren in ons hart een diep verlangen dat het katholieke geloof in onze tijd gedijt en dat de ketterse verdorvenheid in het gebied van de gelovigen wordt uitgeroeid. Daarom hebben we met groot ongenoegen vernomen dat een zekere verfoeilijke sekte van kwaadaardige mannen, gewoonlijk begarden genoemd, en van trouweloze vrouwen, gewoonlijk begijnen genoemd, is opgedoken in het Duitse Rijk. Deze sekte, gezaaid door de zaaier van boze werken, houdt en verdedigt in zijn heiligschennende en perverse leer de volgende dwalingen:

33

Hier zijn ze: de begarden. Het gaat hier opeens ook over mannen, ze worden genoemd vóór de vrouwen. En het gaat over het Duitse Rijk. Het zal hier gaan over de Vrije Geest, hoewel er alleen sprake is van een sekte en daar verder geen naam aan wordt gegeven. Volgens Lerner bestaat de Vrije Geest vooral uit vrouwen. Maar misschien telt hier mee dat begarden als hinderlijker of gevaarlijker werden gezien dan de vrouwen, ook omdat ze waarschijnlijk meer rondzwierven.

Het valt op hoe stevig de taal hier weer is, de duivel zelf heeft er mee te maken. Toch is het vreemd te zien dat hier over de begijnen en begarden wordt gesproken als over een sekte. Je kunt je eigenlijk niet voorstellen dat het over dezelfde mensen gaat als in decreet 16.

Veroordeeld worden de volgende stellingen:

1. Dat een mens in het tegenwoordige leven een zo hoge en zodanige graad van volmaaktheid kan bereiken, dat hij door en door zonder zonden wordt en geen vooruitgang in genade meer kan maken. Want, zoals ze zeggen, als iemand altijd vooruitgang zou kunnen maken, zou hij volmaakter dan Christus kunnen worden
2. Dat het niet nodig is te vasten of te bidden na deze graad van volmaaktheid te hebben bereikt. Want dan is de zinnelijkheid zo volmaakt aan de geest en de rede onderworpen, dat iemand zijn lichaam vrij kan toestaan wat het maar wil

Wat de kerk betreft bereikt een mens niet al in dit leven een zo hoge graad van volmaaktheid. Zonder zonde worden is volgens de kerk in dit leven niet mogelijk. Dus is volgens de kerk vasten en bidden wel altijd nodig. De mens kan niet op zichzelf staan. De mens heeft altijd de genade van God nodig en ook de kerk. Het idee dat de menselijke geest zo sterk is dat het de zinnelijke begeerte onderwerpt is de kerk dan ook vreemd. En het lichaam vrij toestaan wat het maar wil...

3. Dat zij die de genoemde graad van volmaaktheid en geest van de vrijheid hebben bereikt, niet meer aan menselijke gehoorzaamheid zijn onderworpen of gebonden aan de geboden van de kerk, want, zoals ze beweren: waar de geest van God is, daar is vrijheid

4. Dat een mens de uiteindelijke zaligheid zoals hij die in het hiernamaals deelachtig wordt, al in dit aardse leven kan verwerven in elke graad van volmaaktheid.

Hoewel de Vrije Geest niet expliciet wordt genoemd, lijkt het ook hier duidelijk dat er wel naar wordt verwezen. Hier weer de zin uit de 2^e brief van Paulus aan de Korintiërs (3:17) waar waarschijnlijk de naam Vrije Geest vandaan komt: ‘... waar de Geest van de Heer is, daar is vrijheid.’

Voor de kerk heeft het citaat niet als gevolg dat een mens dus niet meer gebonden is aan menselijke gehoorzaamheid of de geboden van de kerk.

5. Dat elke redelijke natuur in zichzelf van nature zalig is en dat de ziel het licht van de Heerlijkheid niet nodig heeft dat haar opheft om God te aanschouwen en gelukzalig te genieten

6. Dat de praktijk van de deugdbeoefening bij de onvolmaakte mens hoort en de volmaakte ziel geen deugden nodig heeft.

Volgens de kerk heeft elke ziel het licht van de heerlijkheid wel degelijk nodig om haar op te heffen. En ook voor de kerk hoort de praktijk van de deugden tot de staat van onvolmaaktheid, maar dat is omdat mensen daar nu eenmaal toe horen. Geen mens heeft een volmaakte ziel. Voor de kerk is elk mens gelijk. Alleen God staat boven ons. De kerk kent geen elite, geen mensen die bijvoorbeeld een meer redelijke natuur hebben dan anderen.

7. Dat de kus van een vrouw een doodzonde is, omdat de natuur daar niet toe aanzet. De geslachtsdaad is echter geen zonde, omdat het een natuurlijke neiging is, vooral wanneer men wordt verleid.

8. Dat ze bij het opheffen van het lichaam van Christus niet mogen opstaan en eerbied tonen. Ze beweren dat het voor hen een teken van onvolmaaktheid zou zijn, wanneer zij uit de zuiverheid en hoogte van hun contemplatie moeten afdalen om over de bediening of het sacrament van de Eucharistie te denken of over het lijden van de mens Christus.

Over de kus van een vrouw: in onze tijd komt het vreemd over dat een kus als zondiger wordt gezien dan de geslachtsdaad. Robert Lerner zegt daar meer over. Zie hiervoor de paragraaf *Opnieuw: bezwaren tegen de begijnen*.

Eigenlijk gaat het in al deze punten over volmaaktheid, maar dan volmaaktheid in definitieve zin. Een staat die je kunt bereiken en die je dan houdt. Het gaat niet meer over tijdelijk éénworden met God tijdens gebed of meditatie. De mens is volmaakt geworden. Er zijn dan natuurlijk ook geen zonden meer, deugden zijn niet meer nodig, de geboden van de kerk niet, etc.

Onder de valse schijn van heiligheid zeggen, doen en begaan ze ook andere dingen die de ogen van de goddelijke majesteit beledigen en een ernstig gevaar vormen voor de zielen.

Het ambt, ons toevertrouwd, verplicht ons tot het uitroeien uit de katholieke kerk van deze afschuwelijke sekte en de genoemde verfoeilijke dwalingen, opdat ze niet verder worden verspreid en de harten van de gelovigen beschadigen en bederven. Daarom veroordelen wij en verwerpen wij volkomen, met goedkeuring van het heilige concilie, de sekte zelf en de dwalingen zoals hierboven beschreven. En we verbieden daarom voortaan iedereen ten strengste aan deze dwalingen vast te houden, ze goed te keuren en te verdedigen. Zij die anders handelen moeten worden gestraft met een canonieke bestraffing.

Zie hier ook weer de zinsnede: met de goedkeuring van het heilige concilie. Met de nodige stevige taal wordt hier gezegd dat deze sekte en hun dwalingen echt moet worden uitgeroeid om

te voorkomen dat de harten van de gelovigen worden beschadigd. Het wordt verboden deze denkbeelden nog langer aan te hangen. Anders volgt kerkelijke straf.

De bisschoppen en de inquisiteurs voor ketterij in de regio's waar deze begarden en begijnen leven, moeten hun ambt uitoefenen met speciale aandacht voor hen, inlichtingen inwinnen over hun leven en gedrag en over hun geloof met betrekking tot de geloofsartikelen en de sacramenten van de kerk. Zij moeten gepaste straffen opleggen aan hen die ze schuldig bevinden, tenzij de genoemde dwalingen vrijwillig worden afgezworen en er sprake is van berouw met passende genoegdoening

Het is de bedoeling dat de bisschoppen en inquisiteurs zich actief bemoeien met de ketterij, inlichtingen inwinnen en gepaste straffen opleggen aan hen die ze schuldig bevinden. Wel is er dan nog de mogelijkheid de dwalingen af te zweren en boete te doen. Die mogelijkheid kreeg ook Marguerite Porete voor de inquisitie. Zij ging er echter niet op in.

De plaats van de decreten in de concilietekst

Intussen ligt ook nog de vraag er, waarom er twee begijnendecreten zijn en waarom ze niet twee opeenvolgende nummers hebben. Natuurlijk is niet precies te achterhalen waarom een en ander zo is besloten. Het besluit moet haast wel van het concilie zelf zijn gekomen, want in het *M-Handschrift* staan ze ook niet bij elkaar. Dus misschien werden op het concilie de begijnen uit decreet 16 en de ketters uit 28 als toch aparte verschijnselen gezien. Dat is op zich natuurlijk ook best opmerkelijk. Misschien zijn ze uit verschillende kringen aangedragen. Een van de Duitse prelaten en een uit een andere hoek. Maar dat is verder niet bekend.

Hoe dan ook kun je toch wel iets afleiden uit de decreten die rond 16 en 28 staan. In de tekst zijn de decreten min of meer per onderwerp gegroepeerd. De twee vóór 16 gaan over orden en daar sluit *Cum de quibusdam mulieribus* wel bij aan. Decreet 14 gaat over hoe benedictijnen zich moeten gedragen, decreet 15 over betere controle op nonnenkloosters waar ook niet iedereen zich blijkbaar gedraagt naar behoren. Ter illustratie een paar stukjes uit de tekst:

Decreet 14 - 'We verbieden de monniken alle excessen of onregelmatigheden met betrekking tot kleding, voedsel, drinken, beddengoed en paarden... De kwaliteit van hun kleding moet de monastieke matigheid niet overschrijden, ook moeten ze niet zoeken naar wat duur en verfijnd is, maar naar wat praktisch is.'¹⁰¹

Decreet 15 - 'dat ieder nonnenklooster voortaan elk jaar wordt gevisiteerd ... De visitatoren moeten er goed op toezien dat de nonnen - van wie we van sommigen, tot onze zorg, hebben vernomen dat ze zondaressen zijn - geen zijde dragen, bont of sandalen, hun lange haar niet in de vorm van hoorns dragen, geen gestreepte of meerkleurige kappen dragen, niet gaan dansen of een feestmaal bijwonen bij wereldlijken, niet door de straten en steden gaan wandelen overdag of 's nachts; en niet op andere manieren een luxe leven leiden.'¹⁰²

De decreten die vóór 28 staan gaan over inquisiteurs en dus ook over ketterij, net als decreet 28

Decreet 26 - 'De Heilige Stoel heeft veel klachten ontvangen dat sommige inquisiteurs, aangesteld om ketterij te onderdrukken, de grenzen van de aan hen gegeven macht hebben overschreden. In sommige gevallen vergroten ze hun autoriteit zo, dat wat in wijsheid is bepaald door de Heilige Stoel voor de groei van het geloof, onder het mom van vroomheid bezwaar oplevert voor onschuldigen en resulteert in schade aan de gelovigen.'¹⁰³

Decreet 27 - 'Daarom bepalen wij: met de goedkeuring van de heilige concilie, dat niemand onder de veertig jaar het

¹⁰¹ N. Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils* - p. 370-373

¹⁰² Ibid. - p. 373-374

¹⁰³ Ibid. - p. 380-382

ambt van inquisiteur mag worden toevertrouwd. We bevelen heel strikt dat ze niet, onder voorwendsel van het ambt van inquisiteur, geld afpersen van wie dan ook, op wat voor onwettige manier dan ook.'¹⁰⁴

Opnieuw: bezwaren tegen de begijnen

Uiteindelijk komen in de begijnendecreten drie verschillende groepen vrouwen voor. In decreet 16 werd de manier van leven veroordeeld van sommige begijnen die ook nog predikten in strijd met de leer van de kerk, terwijl je in de laatste regels kunt zien dat het tegelijkertijd de bedoeling was orthodoxe begijnen juist te beschermen. De begijnen van decreet 28 maakten deel uit van een van ketterij verdachte Duitse groep; aan bisschoppelijke autoriteiten en inquisiteurs werd opgedragen een onderzoek doen naar de levens en ideeën van deze 'verschrikkelijke sekte'.¹⁰⁵ Het is interessant nog een keer terug te komen op de ketterij. Vooral Lerner heeft zich daar uitgebreid mee beziggehouden. Hij vraagt zich bijvoorbeeld af hoe men aan de tekst van de acht punten van decreet 28 komt. En of de acht stellingen wel echt te maken hebben met concreet bestaande ketterij. In de Middeleeuwen was het niet altijd vanzelfsprekend dat aan ketters toegeschreven stellingen ook werkelijk door hen waren geuit in de verhoren e.d. Het lijkt veel meer of er allerlei beschuldigingen op papier bestonden die steeds wel weer ergens in verband met ketterij opdoken en werden gebruikt¹⁰⁶.

Zo bestaan er volgens Lerner in het Duitse gebied waar de ketterij voorkwam eigenlijk geen directe bronnen voor de tekst in het decreet. Het meest in de buurt komen nog twee documenten uit de jaren vlak na 1270 toen ketterij was gesignaleerd in het gebied de Ries bij Augsburg. Het gaat om de *Determinatio* van Albertus de Grote en de *Nördlingenlijst*¹⁰⁷.

Een interessant voorbeeld van een beschuldiging die steeds op verschillende plekken opduikt is stelling 63 uit de *Determinatio*. Daar staat dat voor degenen die het hoogste spirituele niveau hebben bereikt, alles wat 'onder de gordel' plaatsvindt niet zondig is. Stelling 12 uit de *Nördlingenlijst* zegt zelfs dat wie één is geworden met God, zijn vleselijke verlangens op elke gewenste manier mag bevredigen. Daar komt natuurlijk ook punt 7 uit *Ad Nostrum* weer in gedachten. Daar was kussen zondig, terwijl de geslachtsdaad dat niet is¹⁰⁸.

Lerner wijst erop dat deze stelling steeds weer is terug te vinden in de meest uiteenlopende middeleeuwse beschrijvingen van ketterijen. Het is bijvoorbeeld ook toegeschreven aan ascetische Franse en Italiaanse Katharen en aan ketters die in 1211 in Straatsburg zijn verbrand. Maar ook allerlei andere ketters geven steeds op ongeveer dezelfde manier te kennen dat onder de gordel geen zonde bestaat. Het kan haast niet mogelijk zijn dat al deze mensen dit zo hebben gezegd¹⁰⁹.

Het blijkt daarentegen niet zo heel moeilijk om qua tekst wel verband te zien tussen *Ad nostrum* en de veroordeling van Marguerite Porete. Porete was natuurlijk maar een jaar vóór het concilie ter dood veroordeeld. En van de 21 theologen die het boek van Porete tot ketterij verklaarden, deden er minstens zes mee aan het concilie. Wat Lerner betreft lijken sommige van de acht stellingen uit *Ad nostrum* wel erg op degene die aan Porete zijn toegeschreven. Zo is punt 6 uit

¹⁰⁴ Ibid. - p. 382-283

¹⁰⁵ S. Menache, *Clement V* - p. 301

¹⁰⁶ R. Lerner, *The Heresy of the Free Spirit* – p. 4 en p. 82-84

¹⁰⁷ Ibid. - p. 14-15

¹⁰⁸ Ibid. - p. 17-18

¹⁰⁹ Ibid. - p. 20-24

Ad nostrum bijna letterlijk hetzelfde als de eerste afgeleide stelling uit het werk van Porete: de vrije geest heeft geen deugden nodig. En bestaat er grote overeenkomst tussen punt 8 uit *Ad nostrum* - respect voor de eucharistie verhindert de perfectie - en de andere leerstelling gehaald uit Porete - de ziel wil geen troost van God omdat dat de concentratie op de goddelijke eenheid zou verstoren. Punt 2 in *Ad nostrum* dat zegt dat vasten of bidden niet nodig is voor bevrijde zielen, komt overeen met de aan Porete toegeschreven stelling dat de vernietigde ziel zonder problemen alles kan toestaan aan de natuur. Datzelfde geldt voor punt 7 over de geslachtsdaad¹¹⁰.

In het algemeen worden de acht dwalingen uit *Ad nostrum* gezien als gedachtegoed van de Vrije Geest. Maar het is dus de vraag of begijnen en begarden zich echt aan die dwalingen hebben schuldig gemaakt. Niet vergeten moet daarbij worden dat de termen begijnen en begarden vaak werden gebruikt om mensen van de Vrije Geest mee aan te duiden. Eigenlijk is er op deze vraag niet echt een heel duidelijk antwoord te geven. Volgens Lerner hoorden sommige begijnen en begarden inderdaad ook bij de Vrije Geest, maar de meesten horen er niet bij. Hij komt uiteindelijk tot de conclusie dat we *Ad nostrum* niet zozeer moeten zien als een accurate beschrijving van een bestaande ketterij, maar veel meer als een belangrijk document voor wat nog ging komen¹¹¹.

Als je uitgaat van bovenstaande is het moeilijk erg veel te concluderen over het werkelijk vóórkomen van ketterij bij begijnen en begarden. Daarom zegt Lerner ook dat decreet 28 minder zegt over de bestaande situatie dan over wat nog ging komen. De bisschoppen werd opgedragen actief aan bestrijding van de ketterij te doen.

Maar niet alle begijnen werden van ketterij verdacht, zoals je ook kunt zien in de decreten. Ook begijnen die zich al te vrijpostig opstelden en zich te weinig aantrokken van wat de kerk goedvond werden veroordeeld. Alleen begijnen die een 'eerbaar leven van boetedoening en dienstbaarheid aan de Heer' wilden leiden, werd toegestaan dit ook te doen. Helaas was het in de praktijk nogal moeilijk te bepalen welke begijnen al dan niet op de volgens de kerk juiste manier leefden. In de tijd na het concilie bleek dat al snel.

Na het concilie

Deze scriptie stopt bij het concilie van Vienne. Maar je zou na het concilie zo verder kunnen gaan met weer een heel nieuwe scriptie. Er waren veel ontwikkelingen en de problemen waren natuurlijk niet meteen opgelost. Dus nu heel in het kort nog even iets over de periode na het concilie.

De decreten werden dus in 1317 als de *Constitutiones Clementinae* in het kerkrecht opgenomen. Aan de ene kant brak voor een deel van de begijnen een tijd van vervolging aan. De namen 'begijn' en 'begard' werden vrij willekeurig gebruikt voor allerlei personen. En ze werden zelfs soms synoniem voor ketter. De vervolging kwam vooral voor in Frankrijk en Duitsland, waar bisschoppen regelmatig onderzoek naar de begijnen lieten doen. In de Lage Landen was dat minder en blinkbaar werd het minder nodig geacht: bisschoppen kwamen daar ook vaak op voor de orthodoxe begijnen in hun bisdommen¹¹². Het kwam overigens ook nogal eens voor dat de

¹¹⁰ Ibid. - p. 82-83

¹¹¹ Ibid. - p. 84

¹¹² H. Engen, *De derde orde van Sint-Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht: een bijdrage tot de institutionele geschiedenis van de Moderne Devotie*, Hilversum 2006 - p. 62 - 64

begijnen medestanders hadden onder de clerici en dan vooral onder dominicanen en franciscanen. Door hen werden ze verdedigd¹¹³.

Aan de andere kant bestond er erg veel verwarring. Want de vraag was: welke begijnen werden nu wel en welke niet veroordeeld? Om enige duidelijkheid te scheppen kwam paus Johannes XXII al in augustus 1318 met de bul *Ratio Recta*. Hierin spoorde hij de bisschoppen aan door te gaan met opsporen van ketterse begijnen, maar herhaalde dat diegenen die geen controversiële ideeën uitten over de triniteit, het goddelijke wezen en de sacramenten van de kerk, hun leven mochten blijven leiden zoals voorheen. Hij voegde eraan toe dat dit niet betekende dat de Heilige Stoel de begijnen toestond een religieuze orde te zijn¹¹⁴.

Maar de verwarring bleef. Leden van de derde orde van de franciscanen werden nogal eens aangezien voor begijnen. Dat is niet vreemd, ze leefden vaak op ongeveer dezelfde manier, maar waren alleen lid van een orde. Het werd er ook allemaal niet duidelijker op doordat veel begijnen op de ontstane situatie reageerden door voortaan de derde regel van Franciscus aan te nemen. In februari 1319 kwam Johannes XXII op verzoek van franciscanen met de bul *Et si apostolice sedis*. Hier werd benadrukt dat veroordeling van de begijnen niet over de tertiariessen ging. Maar de bullen van de paus hebben niet kunnen voorkomen dat ook orthodoxe begijnen en tertiariessen slachtoffer konden worden van vervolging¹¹⁵.

In de praktijk sloten steeds meer begijnen zich aan bij conventen of begijnhoven onder leiding van kloosterlingen of een priester. De hoven werden steeds vaker ommuurd en 's nachts afgesloten van de buitenwereld. In 1328 werd toegestaan dat begijnen samenleefden in conventen en hoven. Zij werden niet meer vervolgd. Dit alles betekende dat een leven als begijn alleen of met enkelen, nog moeilijk te handhaven was. We zien dan ook dat deze manier van niet-geïnstitutioniseerd begijnenleven snel verdween. Ook kleinere conventen en hoven namen na 1328 sterk in aantal af¹¹⁶.

¹¹³ P. Trio, *Begijnen en bedelorden* - p. 42

¹¹⁴ W. Simons, *Cities of Ladies* - p. 133

¹¹⁵ H. Engen, *De derde orde van Sint-Franciscus* - p. 62 -64

¹¹⁶ P. Trio, *Begijnen en bedelorden* - p. 42

CONCLUSIE

1) In hoeverre stonden de begijnendecreten onder invloed van de politiek? Er was sprake van nogal wat politiek rond het concilie. Het zou natuurlijk kunnen zijn dat de 'vrienden van Philips IV' de veroordeling van Porete zouden willen rechtvaardigen door een verbod van de begijnen¹¹⁷. Dat is echter hier niet te achterhalen.

Maar misschien was dat soort politieke invloed ook wel niet echt nodig. Duitse prelaten waren blijkbaar zelf al gekomen met de vraag om maatregelen tegen de ketterij daar. En het leek ook alsof men het allemaal wel zo'n beetje eens was, paus en prelaten ook. Men wilde niet dat begijnen net leefden alsof ze een orde waren, en men wilde geen onjuiste verkondiging of ketterij. Maar op zich mochten gelovige vrouwen best een eerbaar leven leiden van 'boetedoening en dienstbaarheid aan de Heer'.

2) De paus zelf had grote invloed op het concilie. Nieuw was dat de zittingen niet allemaal plenair waren; er waren commissies, waarvan de paus steeds deel uitmaakte. Wel lijkt het aannemelijk dat decreet 28 over de ketterij in het Rijnland was aangedragen door Duitse prelaten en dus niet door de paus.

Na het concilie zijn nog allerlei zaken aan een aantal decreten veranderd voor ze officieel werden. Er zijn niet genoeg bronnen om nu nog voor alle decreten te achterhalen in hoeverre de concilieteksten die uiteindelijk terechtkwamen in de *Clementinae* overeenkwamen met de besproken tekst van het concilie zelf. Wel lijkt het aannemelijk dat de teksten van de begijnendecreten voor het belangrijkste deel van het concilie kwamen.

3) Je kunt zien aan de decreten 16 en 28 dat er volgens de kerk inderdaad drie groepen van begijnen waren: vrome vrouwen die leefden zoals de kerk dat goed vond; vrouwen die zich niet aan een regel hielden, maar zich wel gedroegen alsof ze lid van een orde waren en die zich ook verder niet gedroegen zoals de kerk dat wilde; en er waren mannen en vrouwen die aan ketterij deden.

Het ging om een erg diverse groep, en het was dan ook niet eenvoudig voor de kerk om daar eenduidig mee om te gaan. Al heel snel na het concilie verschenen bullen van de paus met aanvullende regelingen. Bovendien werd in de Lage Landen minder vervolgd dan in Duitsland

4) Het is niet helemaal duidelijk hoe grootschalig de ketterij uit decreet 28 uiteindelijk was en in hoeverre er verband bestond met de begijnen en begarden.

De teksten van de acht punten uit decreet 28 komen niet direct voort uit de genoemde ketterij uit Duitsland. De directe bron was waarschijnlijk de veroordeling van Marguerite Porete een jaar daarvoor. Het gaat om teksten die blijkbaar bij verschillende ketterijen werden gebruikt.

5) Waarom decreet 16 en 28 niet bij elkaar staan is niet precies te achterhalen. Waarschijnlijk was al bij het concilie zo besloten. En waarschijnlijk heeft het ermee te maken dat de decreten naar onderwerp gerangschikt staan en dat men vond dat deze decreten niet over hetzelfde onderwerp gingen. Decreet 16 staat na een paar decreten over hoe monniken en nonnen zich horen te gedragen, decreet 28 na een paar decreten over hoe inquisiteurs zich moeten gedragen in verband met ketterij.

¹¹⁷ R. Lerner, *The Heresy of the Free Spirit* - p. 80-81

6) In het kort kun je zeggen dat er ongetwijfeld invloed was van de politiek op de begijnendecreten en dat de paus ook vast een flinke vinger in de pap heeft gehad. Maar toch lijkt het aannemelijk dat breder in de kerk het idee bestond dat er problemen bestonden rond begijnen en ook dat de besluiten over begijnen door het concilie zijn genomen. Veroordeling van de begijnen lag uiteindelijk misschien ook in de lijn der verwachting. De kerk was al lang bezig de nieuwe kloosterorden een halt toe te roepen.

Je kunt zien dat de kerk daar ging schipperen. Aan de ene kant lag er een ferm besluit dat teveel religieuze vrijpostigheid met wortel en tak moest worden uitgeroeid. Aan de andere kant wilde men 'eerbaren' daar niet de dupe van laten worden. De vraag wie tot welke groep behoorde werd neergelegd bij bisschoppen en inquisitie. Er ontstonden regionale verschillen en de paus kwam al gauw met aanvullende regelingen.

VERANTWOORDING

Natuurlijk kan de vraag worden gesteld wat het belang van deze begijnen uit de dertiende eeuw nog is voor onze pastorale praktijk nu. Ik denk dat dat belang er echt wel is. Bij wat we zijn hoort nu eenmaal ook de geschiedenis en dit geldt ook voor kerk en geloof. Heden en verleden vormen uiteindelijk één geheel. Vraagstukken die in onze tijd belangrijk zijn, zijn nooit helemaal nieuw en er zijn in de geschiedenis van de kerk vele thema's die altijd weer terugkeren.

De geschiedenis van de katholieke kerk lijkt soms een mannenaangelegenheid. Om te kunnen blijven zien dat het in de kerk bepaald ook om vrouwen gaat is het belangrijk om de aandacht steeds weer ook op hen te vestigen. Op vrouwen uit het verleden en die in het heden. Het is trouwens niet alleen belangrijk, maar ook gewoon erg interessant.

Het viel me tijdens het werken aan deze scriptie regelmatig op dat ik me op de een of andere manier wel verwant voelde met deze begijnen. Dat heeft er mee te maken dat het om vrouwen ging die, net als ik nu, in de stad leefden en een religieus geïnspireerd leven wilden leiden. En dat ze op zoek waren naar een manier die bij hen paste. Zij waren vrouwen die tot dan toe alleen een keuze hadden tussen huwelijk en klooster, dus hun situatie was heel anders dan die van tegenwoordig. Nu hebben vrouwen gelukkig meer keuzes in hun leven, al zijn hun keuzes binnen de kerk nog altijd heel beperkt. Maar het mooie aan de begijnen is toch wel dat ze allemaal nieuwe mogelijkheden ontdekten en benutten, zowel in hun manier van leven als in hun geloof. En dat is natuurlijk altijd actueel.

Het is ook belangrijk en erg interessant om in het algemeen meer te weten over de geschiedenis van de kerk en van bijvoorbeeld concilies. Er ontstaan in de geschiedenis steeds weer nieuwe religieuze volksbewegingen waar de kerk op reageert en waar uiteindelijk iets anders uit voortkomt. Het verhaal van de begijnen uit de dertiende eeuw is een voorbeeld van de nooit ophoudende beweging in het geloof en in de kerk. De werkelijkheid blijft nooit hetzelfde, alles verandert steeds weer.

Ik vind dat een mooie manier om naar de kerk te kijken. Dat wij mensen nooit af zijn en de kerk dus ook niet. We zijn allemaal bezig met God, met een waarheid die ons ver overstijgt. We hebben allemaal onze inspiratie en tegelijkertijd al onze goede en kwalijke menselijke trekken. Dat betekent dat geen mens het te hoog in zijn of haar bol moet krijgen, maar het betekent ook dat we allemaal verantwoordelijk zijn. We worden allemaal geacht ons hart en verstand te gebruiken om onszelf en de kerk zoveel mogelijk te laten zijn wat we zouden kunnen zijn.

BIJLAGE – DECRETEN 16 EN 18 LATIJN EN ENGELS

- **Decreet 16 Latijn:** Cum de quibusdam mulieribus beguinabus vulgariter nuncupatis (quae, cum nulli promittant oboedientiam nec propriis renuncient, neque profiteantur aliquam regulam approbatam, religiosae nequaquam existunt, quanquam habitum, qui beguinarum dicitur, deferant et adhaereant religiosis aliquibus, ad quos specialiter trahitur affectio – earundem), nobis fide digna relatione insinuatam exstiterit, quod earum aliquae quasi perductae in mentis insaniam, de summa trinitate ac divina essentia disputent et praedicent ac circa fidei articulos et ecclesiastica sacramenta opiniones catholicae fidei contrarias introducant, et multos super his decipientes simplices, eos in errores diversos inducant alia que quam plura periculum animarum parientia sub quodam velamine sanctitatis faciant et committant, nos tam ex his quam ex aliis, de ipsarum opinione sinistra frequenter auditis, eas merito suspectas habentes, statum earundem sacro approbante concilio perpetuo duximus prohibendum et a dei ecclesia penitus abolendum, eisdem et aliis mulieribus quibuscunque sub poena excommunicationis, quam in contrarium facientes incurrere volumus ipso facto, iniungentes expresse, ne statum huiusmodi, dudum forte ab ipsis assumptum, quoquo modo sectentur ulterius, vel ipsum aliquatenus de novo assumant.

Praedictis vero religiosis, per quos eadem mulieres in huiusmodi beguinagii statu foveri et ad ipsum suscipiendum induci dicuntur, sub simili excommunicationis poena, quam eo ipso quod secus egerint, se noverint incururos, districtius inhibemus, ne mulieres aliquas, praedictum statum, ut praemittitur, dudum assumptum sectantes, aut ipsum de novo forsitan assumentes quomodocunque admittant, ipsis super eo sectando vel assumendo praebentes ullo modo consilium, auxilium vel favorem, nullo contra praemissa privilegio valituro.

Sane per praedicta prohibere nequaquam intendimus quin, si fuerint fideles aliquae mulieres, quae promissa, continentia vel etiam non promissa honeste in suis conversantes hospitibus, poenitentiam agere voluerint et virtutum domino in humilitatis spiritu deservire, hoc eisdem liceat, prout dominus ipsis inspirabit.

- **Decreet 16 Engels:** The women commonly known as Beguines, since they promise obedience to nobody, nor renounce possessions, nor profess any approved rule are not religious at all, although they wear the special dress of Beguines and attach themselves to certain religious to whom they have a special attraction. We have heard from trustworthy sources that there are some Beguines who seem to be led by a particular insanity. They argue and preach on the holy Trinity and the divine essence, and express opinions contrary to the catholic faith with regard to the articles of faith and the sacraments of the church. These Beguines thus ensnare many simple people, leading them into various errors. They generate numerous other dangers to souls under the cloak of sanctity. We have frequently received unfavourable reports of their teaching and justly regard them with suspicion. With the approval of the sacred council, we perpetually forbid their mode of life and remove it completely from the church of God. We expressly enjoin on these and other women, under pain of excommunication to be incurred automatically, that they no longer follow this way of life under any form, even if they adopted it long ago, or take it up anew. We strictly forbid, under the same penalty, the religious mentioned above, who are said to have favoured these women and persuaded them to adopt the Beguinage way of life, to give in any way counsel, help or favour to women already following this way of life or taking it up anew; no privilege is to avail against the above. Of course we in no way intend by the foregoing to forbid any faithful women, whether they promise chastity or not, from living uprightly in their hospices, wishing to live a life of penance and serving the Lord of hosts in a spirit of humility. This they may do, as the Lord inspires them.

- **Decreet 28 Latijn:** Ad nostrum, qui desideranter in votis gerimus, ut fides catholica nostris prosperetur temporibus et pravitas haeretica de finibus fidelium exstirpetur, non sine displicentia grandi pervenit auditum, quod secta quaedam abominabilis quorundam hominum malignorum, qui beguardi, et quarundam infidelium mulierum, quae beguinae vulgariter appellantur, in regno Alemanniae procurante satore malorum operum, damnabiliter insurrexit, tenens et asserens doctrina sua sacrilega et perversa inferius designatos errores.

Primo videlicet, quod homo in vita praesenti tantum et talem perfectionis gradum potest acquirere, quod reddetur penitus impeccabilis et amplius in gratia proficere non valebit. Nam, ut dicunt, si quis semper posset proficere, posset aliquis Christo perfectior inveniri.

Secundo, quod ieiunare non oportet hominem nec orare, postquam gradum perfectionis huiusmodi fuerit assecutus, quia tunc sensualitas est ita perfecte spiritui et rationi subiecta, quod homo potest libere corpori concedere quicquid placet.

Tertio, quod illi, qui sunt in praedicto gradu perfectionis et spiritu libertatis, non sunt humanae subiecti oboedientiae, nec ad aliqua praecepta ecclesiae obligantur, quia, ut asserunt, ubi spiritus domini ibi libertas.

Quarto, quod homo potest ita finalem beatitudinem secundum omnem gradum perfectionis in praesenti assequi, sicut eam in vita obtinebit beata.

Quinto, quod quaelibet intellectualis natura in se ipsa naturaliter est beata, quod que anima non indiget lumine gloriae, ipsam elevante ad deum videndum et eo beate fruendum.

Sexto, quod se in actibus exercere virtutum est hominis imperfecti, et perfecta anima licentiat a se virtutes.

Septimo, quod mulieris osculum, cum ad hoc natura non inclinaret, est mortale peccatum, actus autem carnalis, cum ad hoc natura inclinaret, peccatum non est, maxime cum tentatur exercens.

Octavo, quod in elevatione corporis Iesu Christi non debent assurgere nec eidem reverentiam exhibere, asserentes quod esset imperfectionis eisdem, si a puritate et altitudine suae contemplationis tantum descenderent, quod circa ministerium seu sacramentum eucharistiae aut circa passionem humanitatis Christi aliqua cogitent.

Nonnulla etiam alia sub simulata quadam sanctitatis specie dicunt, faciunt et committunt, quae oculos divinae maiestatis offendunt et grave in se continent periculum animarum. Cum autem ex debito commissi nobis officii huiusmodi sectam detestabilem et praemissos ipsius execrandos errores, ne propagentur ulterius et per eos corda fidelium damnabiliter corrumpantur, extirpare ab ecclesia catholica necessario habeamus, nos sacro approbante concilio sectam ipsam cum praemissis erroribus damnamus et reprobamus omnino, inhibentes districtius, ne quis ipsos de cetero teneat, approbet vel defendat. Eos autem qui secus egerint animadversione canonica decernimus puniendos. Porro dioecesani et illarum partium inquisitores haereticae pravitatis, in quibus beguardi et beguinae huiusmodi commorantur, suum officium circa eos diligenter exerceant, inquirentes de vita et conversatione ipsorum, qualiter se sentiant de articulis fidei et ecclesiae sacramentis. In illos vero, quos culpabiles repererint, nisi abiuratis sponte praedictis erroribus poeniterint et satisfactionem exhibuerint competentem, debitam exerceant ultionem.

- **Decree 28 Engels:** We entertain in our heart a deep longing that the catholic faith prosper in our time and that the perverseness of heresy be rooted out of christian soil. We have therefore heard with great displeasure that an abominable sect of wicked men, commonly called Beghards, and of faithless women, commonly called Beguines, has sprung up in the realm of Germany. This sect, planted by the sower of evil deeds, holds and asserts in its sacrilegious and perverse doctrine the following errors.

First, that a person in this present life can acquire a degree of perfection which renders him utterly impeccable and unable to make further progress in grace. For, as they say, if someone could always make further progress, he could become more perfect than Christ.

Secondly, that it is not necessary to fast or pray after gaining this degree of perfection, for then the sensitive appetite has been so perfectly subjected to the spirit and to reason that one may freely grant the body whatever pleases it.

Thirdly, that those who have reached the said degree of perfection and spirit of liberty, are not subject to human obedience nor obliged to any commandments of the church, for, as they say, where the spirit of the Lord is, there is freedom.

Fourthly, that a person can gain in this life final beatitude in every degree of perfection that he will obtain in the life of the blessed.

Fifthly, that any intellectual nature in itself is naturally blessed, and that the soul does not need the light of glory to elevate it to see God and enjoy him blissfully.

Sixthly, that the practice of the virtues belongs to the state of imperfection and the perfect soul is free from virtues.

Seventhly, that to kiss a woman is a mortal sin since nature does not incline one to it, but the act of intercourse is not a sin, especially in time of temptation, since it is an inclination of nature.

Eighthly, that at the elevation of the body of Jesus Christ, they ought not to rise or show reverence to it; it would be an imperfection for them to come down from the purity and height of their contemplation so far as to think about the ministry or sacrament of the eucharist, or about the passion of Christ as man.

With the counterfeit appearance of sanctity they say and do other things also that offend the eyes of the divine majesty' and constitute a grave danger to souls. Since the duty of the office committed to us obliges us to extirpate from the catholic church this detestable sect and the above execrable errors, lest they be further propagated and corrupt the hearts of the faithful, we condemn and utterly reject, with the approval of the sacred council, the sect itself and the errors described above, and we strictly forbid anyone henceforth to hold, approve or defend the errors. We decree that those who act otherwise are to be punished with canonical censure. The diocesans and the inquisitors of heresy for the regions where these Beghards and Beguines live, are to exercise their office with special care concerning them, making inquiries about their life and behaviour and about their beliefs in relation to the articles of faith and the sacraments of the church. They are to impose due punishment on those whom they find guilty, unless there is voluntary abjuration of the above errors and repentance with fitting satisfaction.

BIJLAGE – LITERATUURLIJST

- Akker, N. van den. en Peter Nissen: *Wegen en dwarswegen. Tweeduizend jaar christendom in hoofdlijnen*, Amsterdam 1999, 300 p. - scriptie: p. 87-144
- Bot, P., '*O, allerliefst lichaam...*' *Lijfelijke mystiek van vrouwen in de late Middeleeuwen*, - Kampen 1997, 118 p. - scriptie: p. 11-19, p. 34-49 en p. 61-75
- Broers, A., *Dwarsliggers in naam van God. Mystici van Hadewych tot Hillesum*, Baarn 2002, 152 p. - scriptie: p. 48-61 en p. 69-75
- Engen, H., *De derde orde van Sint-Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht: een bijdrage tot de institutionele geschiedenis van de Moderne Devotie*, Hilversum 2006, 488 p. - scriptie: p. 62 - 64
- Geybels, H., *Vulgariter Beghinae. Eight Centuries of Beguine History in the Low Countries* - Turnhout 2004, 181 p. - scriptie: p. 22-29, p. 54-56 en p. 133 -159
- Lerner, R., *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages* - Berkeley 1972, 257 p. - scriptie: p. 1-84 en p. 228-243
- McGinn, B., 'Introduction: Meister Eckhart and the Beguines in the Context of Vernacular Theology', in B. McGinn (ed.), *Meister Eckhart and the beguine mystics: Hadewijch of Brabant, Mechthild of Magdeburg, and Marguerite Porete*, New York 1994, 166p. - scriptie: p.1-14
- Menache, S., *Clement V*, Cambridge 1998, 308 p. - scriptie: p. 6-34 en p. 279-308
- Müller, E., *Das Konzil von Vienne 1311-1312: seine Quellen und seine Geschichte*, Münster in Westfalen 1934, 756 p - scriptie: p. 1-62, p. 386-422, p. 564-587, p. 679-688
- Neumann, E., *Rheinisches Beginen- und Begardenwesen. Ein Mainzer Beitrag zur religiösen Bewegung am Rhein* - Meisenheim am Glan 1960, 210 p. - scriptie: p. 132-142
- Oostrom, F. van, *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. Vanaf het begin tot 1300* - Amsterdam 2006, 640 p. - scriptie: p. 459-460
- Pleij, H., *De sneeuwpoppen van 1511. Stadscultuur in de late Middeleeuwen*, Amsterdam 1998, 439 p. - scriptie: p.155-156
- Simons, W., *Cities of Ladies. Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200-156*, Philadelphia 2001, 336 p. - scriptie: p. 1-144
- Tanner, N. (red.): *Decrees of the Ecumenical Councils*. Original text established by G. Alberigo ... [et al.]. *Conciliorum oecumenicorum decreta*, 2 dln., London 1990, 1342 p. – scriptie: p. 331-401 (decreet 16 p. 374, decreet 28 p. 383-384)
- Todoroff, B., *Laat heb ik je liefgehad. Christelijke mystiek van Jezus tot nu*, Leuven 2002, 476 p. - scriptie: p.182-208
- Trio, P., 'Begijnen en bedelorden in de Zuidelijke Nederlanden in de dertiende en veertiende eeuw'. In: Nissen, P., *Geloven in de lage landen*, Leuven 2004, 204 p. - scriptie: p. 35-49
- Vekeman, H., *Hoezeer heeft God mij bemind. Beatrijs van Nazareth (1200-1268)*. Vert. van de Latijnse Vita met inl. en commentaar, Kampen 1993, 185 p. - scriptie: p. 40
- Wormgoor, I., 'Vervolging van de Vrijen van Geest, de begijnen en begarden' in *Nederlands Archief Kerkgeschiedenis*, nr. 65 (1986) - p. 107-130

- www.mystiek-mediapastoraat.nl > Beatrijs van Nazareth, d.d. 3-6-2009
- www.mystiek-mediapastoraat.nl > Mechtild van Maagdenburg d.d. 3-6-2009
- <http://ahc.ruhosting.nl/vg/html/vg000180.htm> - Istvan Bejczy (Radboud Universiteit) d.d. 3-6-2009
- *New Catholic Encyclopedia*, 17 dln., Washington D.C. 1967 - scriptie p. 992-994
- www.catholic.org/encyclopedia > Mechtild of Magdeburg, d.d. 3-6-2009